

**MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETO
TEISĖS FAKULTETO
BAUDŽIAMOJO PROCESO KATEDRA**

**ANATOLIJUS IVANOVAS
TEISĖS IR VALDYMO VAKARINIŲ STUDIJŲ MAGISTRANTAS**

**ĮTARIAMOJO, KALTINAMOJO SU PSICHIKOS SUTRIKIMAIS TEISIŲ IR TEISĖTŲ
INTERESŲ UŽTIKRINIMAS**

Magistro baigiamasis darbas

Darbo vadovė –
dr. Jolanta Zajančauskienė

Vilnius, 2006

TURINYS

ĮVADAS	3
1. PSICHIKOS SUTRIKIMŲ PROCESINĖ TEISINĖ SAMPRATA IR REIKŠMĖ ..	8
2. SAVALAIKIS ĮTARIAMŲJŲ, KALTINAMŲJŲ PSICHIKOS SUTRIKIMŲ ATSKLEIDIMAS IR NUSTATYMAS, KAIP TEISIŲ IR TEISĖTŲ INTERESŲ UŽTIKRINIMO GARANTIJA	20
3. PROCESINĖS ĮTARIAMŲJŲ, KALTINAMŲJŲ, TURINČIŲ PSICHIKOS SUTRIKIMŲ, TEISIŲ IR TEISĖTŲ INTERESŲ UŽTIKRINIMO GARANTIJOS	34
3.1. Privalomas gynėjo dalyvavimas	34
3.2. Atstovai pagal įstatymą	42
IŠVADOS, REKOMENDACIJOS, PASIŪLYMAI	48
LITERATŪROS SĄRAŠAS	51
SANTRAUKA	57
SUMMARY	58
PRIEDAS	59

IVADAS

Požiūris į asmenis, turinčius psichikos sutrikimų, įtariamus ar kaltinamus nusikalstamų veikų padarymu, Lietuvoje pastebimai keičiasi. Sovietmečiu susidaręs, baudžiamojo proceso teisėje, vakuumas verčia teisininkus, atsižvelgiant į tarptautinės teisės reikalavimus, peržiūrėti teisinių priemonių sistemą, užtikrinančią asmenų, turinčių psichikos sutrikimų teises ir teisėtus interesus. Įstatymų leidėjo garbės reikalas pasirūpinti ta visuomenės dalimi, kuri dėl savo psichikos ypatumų negali pasinaudoti teisių ir teisėtų interesų užtikrinimo priemonėmis. Be to, tai labai svarbu pirmiausia teisininkams praktikams, teisėtvarkos ir teisėsaugos darbuotojams, nes vienas iš pagrindinių jų darbo tikslų ir pareigų - apsaugoti piliečių, taip pat ir turinčių psichikos sutrikimų, pilietines teises, garantuoti jų saugumą, apsaugoti visuomenę ir patį asmenį nuo galimų jo elgesio pavojingų padarinių.

Visų pirma, būtina pasakyti, kad viena svarbiausių įtariamojo, kaltinamojo teisių – teisė į gynybą. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 1994 m. lapkričio 18 d. nutarimu akcentavo konstitucinę nuostatą, kad teisės į gynybą turinį sudaro įtariamojo ir kaltinamojo teisių bei procesinių garantijų sistema, kuri duoda galimybę neigti arba ginčyti iškilusį įtarimą ar pateiktą kaltinimą.¹ Svarbi prielaida yra ta, kad įtariamasis ar kaltinamasis galėtų savarankiškai pasinaudoti įstatymiškai įtvirtintomis teisėmis - būti procesiškai veiksniumi.

Po Lietuvos Respublikos nepriklausomybės atkūrimo asmenų, įtariamų, kaltinamų nusikalstamos veikos padarymu ir turinčių psichikos sutrikimų teisių užtikrinimo srityje, jau nuveikta nemažai. Paminėtina tai, kad 1995 m. priimtas Psichikos sveikatos priežiūros įstatymas, kuriame Europos šalių pavyzdžiu buvo nustatyta nauja psichikos sveikatos priežiūros struktūra. Ne mažai šiuo klausimu nuveikė ir Lietuvos teisės mokslininkai. Paminėtini tokie mokslininkai kaip dr. J.Zajančkauskienė, prof. habil. dr. V.Justickis, prof. habil. dr. A.Vaišvila, prof. dr. T.Birmontienė ir kiti.

2003 m. gegužės 1 d. įsigaliojęs naujasis Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas (toliau-BK), tai akivaizdus po nepriklausomybės atkūrimo kodifikuotas teisės aktas įnešęs naujovių, užtikrinant asmenų, turinčių psichikos sutrikimų teises ir teisėtus interesus. Pažymėtina, kad naujajame BK įvestas riboto pakaltinamumo institutas, kitaip formuluojamas nepakaltinamumo ir riboto pakaltinamumo medicininis kriterijus, atsisakoma konkretaus psichikos sutrikimų sąrašo, dėl kurio asmuo gali būti pripažintas nepakaltinamu ar ribotai pakaltinamu.

¹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. lapkričio 18 d. nutarimas "Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 58 straipsnio antrosios dalies 3 punkto atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai" //Valstybės žinios.1994, Nr. 91-1789.

Nepaisant paminėto, kyla klausimas, ar teisinės priemonės, įtvirtintos Lietuvos ir tarptautiniuose teisės aktuose, turinčios užtikrinti asmenų, įtariamų, kaltinamų, su psichikos sutrikimais teises ir teisėtus interesus baudžiamojo proceso metu yra pakankamos bei veiksmingos, nes asmenys, juos turėdami praranda sugebėjimus pažintiniams veiksams arba jie susilpnėja. Tokiems asmenims svarbu suprasti proceso veiksmų esmę, nes kitaip jiems bus sunku suprasti ar baudžiamasis procesas yra objektyvus, nešališkas ir pan.

Pasirinkta tema aktuali teoriniu ir praktiniu požiūriu teisininkams praktikams, nes tikimasi, kad baigiamajame darbe iškeltos problemos ir tyrimo rezultatai padės geriau suprasti psichikos sutrikimų reikšmę baudžiamajame procese, padės atskleisti galimus tokių asmenų teisių suvaržymus.

Magistro baigiamajame darbe keliamė **hipotezę** - baudžiamajame procese įtariamųjų, kaltinamųjų, turinčių psichikos sutrikimų, teisės ir teisėti interesai užtikrinami nepakankamai, nes nekompetentingai vykdomas tokių asmenų psichikos sutrikimų atskleidimo ir nustatymo procesas.

Magistro baigiamojo darbo **tikslas** – nustatyti įtariamojo/kaltinamojo, turinčio psichikos sutrikimų, teisių ir teisėtų interesų apsaugos turinį, apibrėžti procesines problemas, kuriomis galimai pažeidžiamos tokių įtariamųjų, kaltinamųjų teisės ir teisėti interesai remiantis Lietuvos baudžiamojo proceso įstatymu, tam tikrais Europos Sąjungos bei Tarptautinės teisės aktais, reglamentuojančiais psichikos sutrikimą, turinčio asmens teisių ir laisvių apsaugos institutą.

Baigiamojo darbo uždaviniai:

- apibrėžti teisiškai reikšmingą sąvoką „*psichikos sutrikimai*“, atskleisti šios sampratos turinį ir nurodyti aukščiau paminėtos sąvokos reikšmę baudžiamajame procese;
- atskleisti bendruosius ypatumus baudžiamajame procese, kai įtariamasis, kaltinamas asmuo su psichikos sutrikimais bei psichikos sutrikimų reikšmę procesiniam veiksniumi;
- pateikti ir aptarti galimus ir dažniausiai praktikoje naudojamus žinių, apie įtariamojo psichikos sutrikimus, procesinius gavimo šaltinius. Be to tipinius, akivaizdžiausius įtariamųjų psichikos sutrikimų požymius, kurie gali padėti ikiteisminio tyrimo pareigūnams ir prokurorams praktikams savalaikiai pastebėti ir atskleisti įtariamųjų psichikos sutrikimus. Taip pat psichikos sutrikimų nustatymo procesines formas: ekspertizę, objektų tyrimą ir su tuo susijusią įtariamųjų, kaltinamųjų teisių ir teisėtų interesų užtikrinimo, problematiką.
- nustatyti teisių priemonių struktūrą, kuriomis baudžiamojo proceso metu ginamos asmenų (įtariamųjų, kaltinamųjų), turinčių psichikos sutrikimų, teisės ir teisėti interesai;
- išanalizuoti įtariamojo bei kaltinamojo teisių ir teisėtų interesų apsaugos procesinių priemonių veiksmingumą bei praktinę taikymo problematiką;

- pateikti teorines ir praktines rekomendacijas taikant baudžiamojo proceso teisės normas, reglamentuojančias įtariamųjų, kaltinamųjų, turinčių psichikos sutrikimų teisių ir teisėtų interesų užtikrinimo institutą.

Baigiamojo darbo tyrimo **objektas** – visuomeniniai santykiai, kurie susiklosto baudžiamojo proceso metu atskleidžiant ir nustatant įtariamųjų kaltinamųjų psichikos sutrikimus bei tiriant ir nagrinėjant nusikalstamas veikas/baudžiamąsias bylas kuriose įtariami, kaltinami asmenys, turintys psichikos sutrikimų.

Tyrimo **dalykas** – Lietuvos ir tarptautinės teisės normos reglamentuojančios ir įtvirtinančios nusikalstamų veikų tyrimo, baudžiamųjų bylų nagrinėjimo, kai įtariamasis (kaltinamasis) yra su psichikos sutrikimais ypatumus, jų taikymo praktiką bei mokslinę literatūrą. Taip pat tarptautiniai teisės aktai, įtvirtinantys asmenų, turinčių psichikos sutrikimų, teisių apsaugos standartus. Be to teisės normos reglamentuojančios įtariamųjų, kaltinamųjų psichikos sutrikimų nustatymą.

Baigiamajame darbe naudoti **metodai**:

Lyginimo (angl. - comparative method, sociologinis tyrimas, kai derinama informacija gauta įvairiais istorinio vystimosi laikotarpiais; įvairių socialinių sistemų; skirtingų autorių ar tyrimo kolektyvų; įvairias rinkimo ar matavimo metodais)². Taikant lyginimo metodą buvo lyginami ir vertinami tarptautinių teisės aktų, Lietuvos įstatymų, reglamentuojančių įtariamųjų, kaltinamųjų, turinčių psichikos sutrikimų, teisės į gynybą esminiai aspektai; lyginamos skirtingos mokslinės koncepcijos, kurių pagrindu buvo formuluojami pasiūlymai kaip patobulinti įtariamąjį institutą. Šio metodo pagalba buvo atskleistas papildomų procesinių garantijų (būtinąs gynybą dalyvavimas ir pan.), kurios suteikiamos įtariamajam ar kaltinamajam turinčiam psichikos sutrikimų, reglamentavimas Lietuvos baudžiamojo proceso teisėje ir jo specifika. Taip pat šis metodas buvo svarbus nagrinėjant pakaltinamumo ir procesinio veiksnio panašumus ir skirtumus.

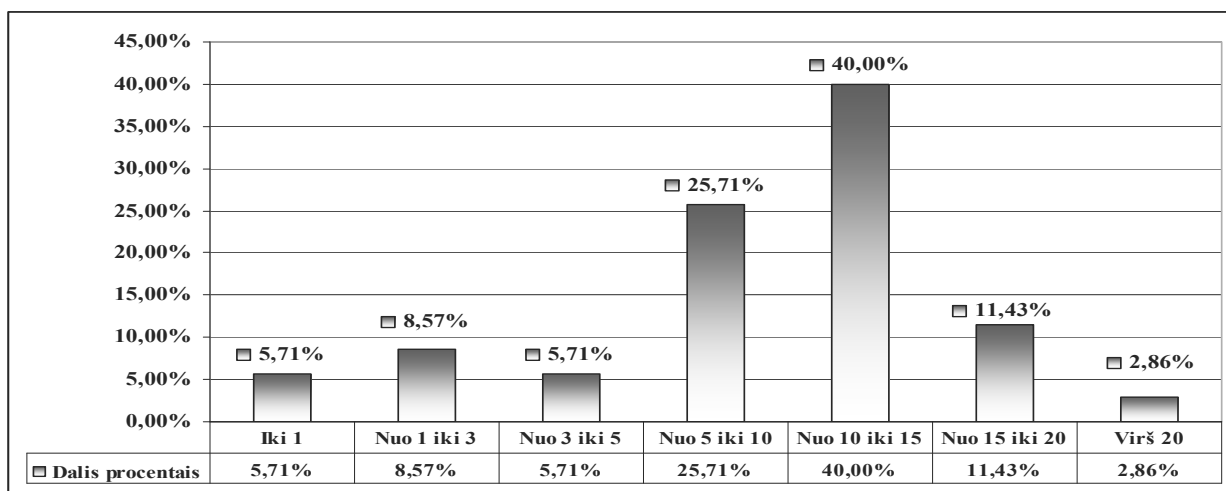
Sisteminės analizės (gr. - sistema - visuma, sudaryta iš dalių, junginys) - tai mokslinio tyrimo metodologinė kryptis, kurios pagrindas yra sudėtingo vientiso objekto su daugybe elementų, jų visumos santykių ir ryšių nagrinėjimas.³ Remiantis sisteminės analizės metodu darbe buvo nagrinėjamos Lietuvos baudžiamojo proceso teisės normos, kurios yra svarbios užtikrinant įtariamųjų, kaltinamųjų, turinčių psichikos sutrikimų teises ir teisėtus interesus. Minėtu metodu buvo nagrinėjami įvairūs baudžiamojo proceso šaltiniai (LR BPK, LR BPK komentarai ir kt.). Sisteminės analizės metodu buvo analizuojama ir vertinama surinkta empirinė medžiaga.

² Tidikis R. Socialinių mokslų tyrimų metodologija. Vilnius: Lietuvos teisės universiteto leidybos centras, 2003. P. 415.

³ Ten pat, P. 437.

Kontent-analizės (angl.-content analysis) yra socialinės informacijos turinio kiekybinė analizė, leidžianti objektyviai ir sistemiškai išnagrinėjus teksto ypatybes, daryti patikimas išvadas.⁴ Kontentinės analizės metodu buvo nagrinėjamos baudžiamosios bylos, pasirinktos atsitiktiniu būdu, kuriose įtariamieji, kaltinamieji, turėjo psichikos sutrikimų. Minėtas metodas leido išskirti atskirų proceso veiksmų, susiklosčiusią taikymo praktiką bei galimas spragas. Siekta kuo išsamiau išnagrinėti bei detalizuoti įtariamųjų, kaltinamųjų, turinčių psichikos sutrikimų teisės į gynybą reglamentaciją ir praktikoje kylančias problemas, sąlygojančias teisių ir teisėtų interesų pažeidimus. Minėtos analizės metu analizuoti klausimai dėl būtino gynėjo, atstovo pagal įstatymą, dalyvavimo procese. Baudžiamojo proceso veiksmų su įtariamaisiais, kaltinamaisiais, turinčiais psichikos sutrikimų, atlikimas įvairiose baudžiamojo proceso stadijose (ikiteisminiame tyrime ir teisminiame nagrinėjime).

Anketinis (iš pranc. – enqute - tyrimas) –klausimų lapas tam tikroms žinioms surinkti.⁵ Anketinio metodo pagalba siekėme labiau priartėti prie praktinių problemų, kylančių užtikrinant paminėtų asmenų teises ir teisėtus interesus, apibendrinant respondentų nuomonę darbe iškeltų problemų prasme. Buvo paruošta viena anoniminė anketa, skirta ikiteisminio tyrimo pareigūnams, prokurorams, teisėjams ir kitiems (teisėjų padėjėjams ar ikiteisminio tyrimo neatliekantiems, tačiau jam vadovaujantiems ir pan.). Anketinės apklausos metu gauti duomenys išanalizuoti ir buvo panaudoti darbe apibendrinant pasitaikančią praktiką. Buvo apklausta 15 ikiteisminio tyrimo pareigūnų, 4 prokurorai, 4 teisėjai, 5 specialistai ir 7 kiti (teisėjų padėjėjai, advokatai). Visi išvardinti respondentai pasirinkti atsitiktiniu būdu dirbantys Šiaulių apskrities teisėsaugos ir teisėtvarkos institucijose. Daugiau kaip 54 proc. respondentų turintys ne mažesni kaip 10 metų teisinį darbo stažą, todėl anketavimo metodu gautus duomenis naudojamas baigiamajame darbe, galime laikyti patikimais ir paremtais praktika.

1 pav. Apklausoje dalyvavusių respondentų pasiskirstymas pagal teisinio darbo stažą

⁴ Ten pat, P. 498.

⁵ Ten pat, P. 474.

Paminėtina, kad dalis išvadų paremtos ir asmenine (daugiau kaip 10 metų teisinio darbo) baigiamojo darbo autoriaus patirtimi.

Baigiamojo darbo **struktūra**. Darbą sudaro įvadas, trys skyriai, du poskyriai, išvados, rekomendacijos, pasiūlymai, naudotų literatūros šaltinių sąrašas bei darbo santrauka lietuvių ir anglų kalbomis. Darbo pabaigoje pateikiame priedą, kuriame atsispindi naudoto anketavimo metodo aspektai.

Pirmajame magistro baigiamojo darbo skyriuje analizavome psichikos sutrikimų sampratą, nurodėme šių sutrikimų nustatymo reikšmę baudžiamajame procese. Siekėme nustatyti, ar dėl psichikos sutrikimų nesumažėja ar netgi visiškai išnyksta asmens gebėjimas suvokti aplinkybes, reikšmingas tiriant ir nagrinėjant baudžiamąsias bylas. Siekdami nustatyti *psichikos sutrikimų* svarba baudžiamajam procesui aptarėme betarpiškai su tuo susijusias sąvokas: *pakaltinamumas*, *nepakaltinamumas* ir *ribotas pakaltinamumas*, vartojamas baudžiamojoje teisėje bei sąvokas *procesinis veiksnumas*, *neveiksnumas* ir *ribotas veiksnumas*, vartojamas baudžiamojo proceso teisėje.

Antrajame baigiamojo darbo skyriuje išanalizavome ir aptarėme tipinius, dažniausiai sutinkamus praktikoje, įtariamųjų psichikos sutrikimų požymius, kurie gali padėti teisininkams praktikams kuo anksčiau pastebėti ir atskleisti įtariamųjų, kaltinamųjų psichikos sutrikimus. Be to, aptarėme galimus ir dažniausiai praktikoje naudojamus žinių apie įtariamojo psichikos sutrikimus procesinius gavimo šaltinius. Didžiausias dėmesys skirtas psichikos sutrikimų nustatymo procesinėms formoms: ekspertizei, objektų tyrimui ir su tuo susijusiai, įtariamųjų teisių ir teisėtų interesų užtikrinimo, problematikai.

Trečiajame baigiamojo darbo skyriuje išanalizavome procesinių įtariamųjų, kaltinamųjų, turinčių psichikos sutrikimų, teisių ir teisėtų interesų užtikrinimo priemonių turinį, o būtent atstovavimo (gynybos) institutą (pagal įgaliojimą ir pagal įstatymą). Atsižvelgdami į praktikoje esančius pavyzdžius, aptarėme įtariamojo, kaltinamojo su psichikos sutrikimais teisių ir teisėtų interesų apsaugos aspektus ir su tuo susijusią problematiką bei galimybes, nes psichikos sutrikimai gali turėti esminės įtakos įtariamųjų kaltinamųjų procesinėms teisėms, pareigoms bei atsakomybei už jų neįvykdymą, atsirasti.

Magistro baigiamajame darbe naudoti **šaltiniai** – Lietuvos Respublikos, tarptautinės teisės aktai, kuriuose reglamentuojamas procesas dėl nusikalstamų veikų, kurių padarymu įtariami, kaltinami asmenys su psichikos sutrikimais; taipogi naudoti Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimai, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartys; taip pat kita Lietuvos bei užsienio mokslininkų medžiaga. Darbe apibendrintos nuostatos yra pagrįstos įstatymų, mokslinės literatūros, ikiteisminio tyrimo ir teisminio nagrinėjimo bylomis dėl nusikalstamų veikų, kuriomis įtariami, kaltinami asmenys su psichikos sutrikimais, bei anketavimo metodu gautais duomenimis

1. PSICHIKOS SUTRIKIMŲ PROCESINĖ TEISINĖ SAMPRATA IR REIKŠMĖ

Pirmiausiai svarbu apibrėžti, ką reiškia terminai – *psichikos sveikata* ir *psichikos sutrikimas*. *Psichikos sveikata* – natūrali žmogaus asmenybės būseną, kuri turi būti saugoma arba gražinama sutrikimų bei ligų atvejais. Pagal Pasaulio Sveikatos Organizacijos apibrėžimą psichikos sveikata yra emocinis ir dvasinis atsparumas, kuris leidžia patirti džiaugsmą ir išverti skausmą, nusivylimą, liūdesį. Tai teigiamas gėrio jausmas, kuriuo remiasi tikėjimas savo bei kitų žmonių orumu ir verte⁶.

Išvertus iš lotynų kalbos, terminas *psichikos sutrikimas* reikštų negrižtamus psichikos pakitimus. Be to, iškart būtina pasakyti, kad įvairiose mokslo šakose bei teisės aktuose šis terminas aiškinamas labai skirtingai. Teismo psichiatrijos moksle *psichikos sutrikimai* apibrėžiami, kaip apimantys praktiškai visas galimas psichikos patologijas. Pastebėtina, kad kituose moksluose sutinkami ir kiti terminai apibūdinantys žmogaus psichikos būsenas, kurie yra giminingi psichikos sutrikimų sąvokai, tačiau netapatūs. Sutinkami tokie kaip „*psichikos anomalijos*“ ([gr. *anomalia* - nelygumas] nukrypimas, netaisyklingumas, nenormalumas; išimtis, nereguliarumas)⁷ ar „*ribinės psichikos būsenos*“. Esant tokioms būsenoms išsivysto nesunkus psichopatologiniai sindromai bei alkoholio ar narkotikų sukelti sutrikimai ir kita. Teismo medicinoje vartojama sąvoka „*psichinė liga*“, kuri suprantama kaip liga, kuria sergant dėl galvos smegenų veiklos sutrikimo liguistai pakinta psichika. Čia aktualus Psichikos sveikatos priežiūros įstatymas. Jame įtvirtinta *psichikos ligos* samprata – tai gydytojo diagnozuotas bei psichiatro patvirtintas susirgimas, remiantis galiojančia ligų klasifikacija ir priskiriamas psichikos ligoms. Tai suponuoja nuomonę, jog šia liga susirgę asmenys tampa psichikos ligoniais.

Psichologinės paramos ir konsultavimo centro specialistai šiuo metu *psichikos sutrikimą*⁸ aiškina kaip būseną, kuri yra kliniškai stabili ar periodiškai pasikartojanti būklė, charakterizuojama pokyčiais mąstyme, nuotaikose (emocijose) ir/ar elgesyje, susijusi su asmenine kančia ir/ar sumažėjusiu funkcionavimu vienoje ar keliose gyvenimo sferose.

Pastebėtina, jog psichikos sutrikimai Tarptautinėje statistinėje ligų ir sveikatos problemų klasifikacijoje nevadinami ligomis. Jie paprasčiausiai taip ir įvardyti – psichikos ir elgesio sutrikimai. Šie sutrikimai pasižymi begaline įvairove. Psichikos sutrikimų klasifikacija, kaip nurodoma Pasaulinės sveikatos organizacijos atmintinėje⁹, pradedama didžiausios rizikos grupe:

- visų formų depresijos;

⁶ Lietuvos Respublikos Psichikos sveikatos priežiūros įstatymas. // Valstybės žinios. 1995, Nr. I-924.

⁷ Internetinis tinklapis: <http://kazkas.kobra.ktu.lt/index.php?sid=a74cfa93aedfef649d05bb3b4f300b67&Nr=11530>; prisijungimo laikas 2006-11-22.

⁸ Interneto tinklapis: www.ppkc.lt; prisijungimo laikas: 2006-11-12.

⁹ Interneto tinklapis: www.jppc.lt; prisijungimo laikas: 2006-11-12.

- asmenybės sutrikimai (neprisitaikanti visuomenėje asmenybė, pasižyminti impulsyvumu, agresyvumu, dažnais nuotaikos pokyčiais);
- alkoholizmas (paauglių atveju gali būti ir/arba kitų psichoaktyvių medžiagų vartojimas);
- šizofrenija;
- psichikos sutrikimai dėl organinio galvos smegenų pakenkimo;
- kiti psichikos sutrikimai.

Psichikos sutrikimas skirtingiems žmonėms pasireiškia skirtingai. Jis paveikia asmens mąstymą, elgesį, jausmus, santykius su kitais žmonėmis. Psichikos sutrikimų priežastys glūdi tiek pačiame žmoguje (pvz., atsiradus sudėtingiems pakitimams kai kuriose galvos smegenų struktūrose susergama depresija), tiek žmogaus psichologiniuose išgyvenimuose, tiek žmogų supančioje aplinkoje. Sunkiausi psichikos sutrikimai sukeliama smegenų pakenkimų, dėl kurių pasikeičia mąstymas, jausmai, elgesys.

Toliau panagrinėsime, kokiais terminais įvairiuose teisės aktuose ir jų komentaruose, turinčiuose reikšmę baudžiamajam procesui su įtariamaisiais, kaltinamaisiais, turinčiais psichikos sutrikimų, apibūdinamos psichikos būsenos ir kaip jos apibrėžiamos.

1961 m. redakcijos Lietuvos Respublikos Baudžiamojo proceso įstatyme buvo vartojama sąvoka *psichiniai trūkumai* (LR BPK 56, 57 ir kt. str.), kuri nedetalizuojama. Šią sąvoką išvertus iš lotynų kalbos, ji reiškia sumažėjimą, trūkumą arba ydą¹⁰. Būtina pažymėti, kad ši sąvoka minėtos redakcijos kodekse vartojama tais atvejais, kai įstatymų leidėjas įtvirtina teisės normas, garantuojančias vienokias ar kitokias įtariamųjų, kaltinamųjų, turinčių psichikos sutrikimų ir negalinčių būti pilnaverčiais proceso dalyviais, procesines teises. 1961 m. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentare vartojamas ir *psichinių trūkumų* ir kitas terminas-*psichiniai sutrikimai*. Komentuojant 56 str. 1 d. 2 p. (Būtinasis gynėjo dalyvavimas) aiškinama, kad „negalinčiais dėl savo <...> psichinių trūkumų pasinaudoti teise į gynybą, reikia laikyti asmenis, <...> tuos, kurie nors ir pripažinti pakaltinamais, bet turi nuolatinį ar laikiną *psichinės veiklos sutrikimą*. Antai pastovų *psichinės veiklos sutrikimą* turi asmuo, sergantis įgimta silpnaprotyste (debiliškumu).“¹¹

2002 m. priimtas ir šiuo metu galioja pirmasis po Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo Baudžiamojo proceso kodeksas (toliau-LR BPK), kuriame įstatymų leidėjas taip pat, kaip 1961 m. redakcijos proceso kodekse vartoja tą pačią, *psichinių trūkumų* sąvoką. 2003 m. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentare, komentuojant 51 str. 1 d. 2 p. (Būtinasis gynėjo dalyvavimas) aiškinama, kad „Asmenimis dėl <...> psichinių trūkumų negalinčiais

¹⁰ Internetinis tinklapis: <http://kazkas.kobra.ktu.lt/index.php?sid=9ef176fed72f4f36630bee386b0105bb&Nr=5440>; prisijungimo laikas 2006-11-22.

¹¹ Lietuvos TSR baudžiamojo proceso kodekso komentaras // Oficialus tekstas su pakeitimais ir papildymais iki 1989 m. sausio 1 d. Vilnius: „Minties“ leidykla, 1989. P.51.

pasinaudoti savo teise į gynybą, laikytini asmenys kurie <...> serga sunkia liga, aiškiai apsukinančia bendravimą, suvokimą ar minčių reiškimą, taip pat nepakaltinami ar ribotai pakaltinami asmenys bei asmenys teismo sprendimu pripažinti neveiksniais dėl psichinės ligos ar silpnaprotystės, taip pat ir tie asmenys, kurių veiksnumas apribotas dėl piktnaudžiavimo alkoholiniais gėrimais, narkotinėmis ar toksinėmis medžiagomis. Negalinčiais pilnavertiškai pasinaudoti savo teise į gynybą laikytini ir įtariamieji, kaltinamieji, kurie, nors ir pripažinti pakaltinamais turi nuolatinį ar laikiną psichinės veiklos sutrikimą. Pavyzdžiui, nuolatinis psichinės veiklos sutrikimas būdingas įgimta silpnaprotyste (debiliškumu) sergančiam įtariamajam, kaltinamajam.“¹² Iš pateikto matyti, kad tiek senosios redakcijos, tiek naujos redakcijos baudžiamojo proceso kodekse vartojama ta pati psichinių trūkumų sąvoka. Tačiau naujosios reakcijos LR BPK komentaras asmenų, negalinčių dėl psichikos trūkumų pasinaudoti teise į gynybą sąvoką aiškina nepalyginamai plačiau. Papildomai minimi ir asmenys ribotai pakaltinami, teismo sprendimu pripažinti neveiksniais, kurių veiksnumas apribotas dėl piktnaudžiavimo alkoholiniais gėrimais, narkotinėmis ar toksinėmis medžiagomis.

Apibendrinant pastebime, kad tokia psichinių trūkumų sąvoka, naudojamos naujajame Baudžiamojo proceso kodekse, plėtotė susijusi su Baudžiamajame kodekse atsiradusiu riboto pakaltinamumo institutu. Baudžiamojo proceso teisėje terminas *psichikos trūkumai* yra platesnis, kadangi psichikos trūkumams apibūdinti komentaras vartoja ir psichinės veiklos sutrikimo sąvoką, kurie sudaro tik dalį psichinių trūkumų dėl kurių asmuo gali būti laikomas negalinčiu pasinaudoti savo teise į gynybą.

Kadangi tarp baudžiamojo proceso teisės ir baudžiamosios teisės yra itin glaudus ryšys, todėl toliau aptarsime kokie terminai vartojami baudžiamojoje teisėje apibūdinantys asmenų psichikos būsenas ir kaip jie apibrėžiami.

1961 m. redakcijos Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse nurodoma, kad asmuo yra nepakaltinamumo būsenoje, kai negalėjo suprasti savo veiksmų esmės arba jų valdyti dėl chroninės psichinės ligos, laikino psichinės veiklos sutrikimo, silpnaprotystės ar kitokios patologinės būklės.¹³ Matome, jog išvardinamas tam tikras galimų psichikos sutrikimų sąrašas, kuris turi įtakos pripažinti įtariamąjį, kaltinamąjį nepakaltinamu. Paminėtina, kad minėto Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso redakcijos komentare vartojamas terminas *psichinės veiklos sutrikimai*. Minėtas terminas apibrėžiamas išvardijant psichikos būklių sąrašą, kurias konstatavus yra pagrindas asmenį pripažinti nepakaltinamu. Komentare apibrėžiant būtiną medicininį

¹² Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras // Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras, 2003. P.143, 144.

¹³ Baudžiamojo proceso kodeksas. Teisinės informacijos centras. Vilnius, 1997.

nepakaltinamumo kriterijų (vienas iš psichinės veiklos sutrikimų) įvardijamas psichinės veiklos sutrikimų sąrašas:¹⁴

a) chroniška psichinė liga (sunkiai išgydomas ar neišgydomas ilgalaikis ir progresuojantis psichinis susirgimas (šizofrenija, epilepsija, progresyvinis paralyžius, smegenų sifilis, įvairios psichozės: aterosklerozinė, senatvinė, encefalitinė sklerozė ir kt.);

b) laikinas psichinės veiklos sutrikimas (tam tikrą laiką trunkantis susirgimas, kuris pasibaigia ligonio pagijimu. Jis gali būti priepuolių pavidalo: staigiai prasidedantis ir greitai praeinantis. Prie tokių susirgimų priskiriama: patologinis girtumas, patologinis afektas, reakcinė būseną, atsiradusi dėl sunkių psichikos sutrikimų, alkoholinės psichozės (baltoji karštligė, ūminė alkoholinė haliucinacija ir kt.);

c) silpnaprotystė (protinio išsivystymo nepakankamumas, kuris trukdo teisingai suvokti įvairius reiškinius ir vertinti savo poelgius. Jie atsiranda nuo gimimo, ankstyvojoje jaunystėje arba yra kokio nors progresuojančio susirgimo pasekmė. Skiriamos trys silpnaprotystės formos: 1. idiotija (sunkiausia psichinio neišsivystymo forma); 2. mbecilumas (vidutinio sunkumo silpnaprotystės forma) ir 3. debilumas (lengviausia protinio neišsivystymo forma). Asmens pripažinimas silpnapročiu dar nereiškia jo pripažinimo nepakaltinamu;

d) kitokia pataloginė būseną (susirgimai, kurių pasekmė yra sunkūs psichikos sutrikimai, neleidžiantys asmeniui suvokti savo veikos pavojingumo ar valdyti veiksmų. Prie jų gali būti priskirtos kai kurios psichopatijos formos, infekciniai susirgimai, sukeltys psichikos sutrikimus (pvz. vidurių ar dėmėtoji šiltinė), asmens psichikos pasikeitimai dėl apkurtimo ir pan.

Analizuodami naująjį Lietuvos Respublikos baudžiamąjį kodeksą 2000 m. redakcijos (toliau-LR BK) matome, kad jame taip pat vartojamas *psichikos sutrikimų* terminas. Jis vartojamas apibrėžti asmens nepakaltinamumo ar riboto pakaltinamumo būsenoms (LR BK 17 str., 18 str.). Nepakaltinamumo atveju tai tokia psichinė asmens būseną, kuri uždraustos veikos padarymo metu, dėl *psichikos sutrikimo*, neleidžia asmeniui suvokti tokios veikos pavojingumo arba valdyti savo veiksmų, o *riboto pakaltinamumo*, jeigu <...> dėl psichikos sutrikimo, kuris nėra pakankamas pagrindas pripažinti asmenį nepakaltinamu, negalėjo visiškai suvokti pavojingo nusikalstamos veikos pobūdžio ar valdyti savo veiksmų.

Matome, kad įstatymų leidėjas naujajame Baudžiamajame kodekse įtvirtino riboto pakaltinamumo institutą ir nebenurodė konkretaus psichinių sutrikimų sąrašo kaip tai buvo senajame Baudžiamajame kodekse ir atsisakė bet kokio jų apibūdinimo. Tokia pozicija buvo pasirinkta siekiant išvengti baigtinio sutrikimų sąrašo patvirtinimo, kadangi nėra tikslaus kriterijaus, kada koks nors sutrikimas bus pripažintas turintis reikšmės teisei. Savaime

¹⁴ Lietuvos TSR baudžiamojo kodekso komentaras // Oficialus tekstas su pakeitimais ir papildymais iki 1988 m. liepos 1 d. Vilnius: „Mintis“ leidykla, 1989. P.27.

suprantama, jog plėtojantis mokslui, sutrikimų sąrašas gali plėstis ar siaurėti, nes nuolat nustatomos iki tol mokslui nežinomos anomalijos. Dėl šios priežasties, logiška manyti, kad sutrikimų sąrašas teisėje neturėtų būti baigtinis.

Minėtos redakcijos Baudžiamojo kodekso komentaras psichikos sutrikimų sąvoką aiškina plačiau, kadangi be senajame Baudžiamojo kodekso komentare išvardintų psichikos būsenų, kurios yra pagrindas pripažinti asmenį nepakaltinamu, tokių kaip: psichikos ligos, silpnaprotystė, daroma nuoroda ir į kitus psichinės veiklos sutrikimus, numatytus dešimtosios redakcijos tarptautinėje statistinėje ligų ir sveikatos problemų klasifikacijoje, patvirtintoje Sveikatos apsaugos ministro 1996 m. spalio 28 d. įsakymu Nr. 542 „Dėl 10-osios redakcijos tarptautinės statistinės ligų ir sveikatos problemų klasifikacijos įvedimo“ („Valstybės žinios“, 2001, Nr. 50-1758). Komentare psichikos sutrikimai aiškinami „kaip įvairiai pažeidžiantys žmogaus jautimą, atmintį, intelektą, sąmonę ir asmenybę, todėl žmogus, turintis psichikos sutrikimų neadekvačiai suvokia ir vertina aplinką, nepakankamai joje orientuojasi ir nepajėgia pasirinkti tinkamą elgesio variantą. Psichikos sutrikimai nepriklauso nuo žmogaus valios, todėl pavyzdžiui, negali būti pripažįstamas nepakaltinamu asmuo, kuris negalėjo suprasti savo veiksmų esmės arba jų valdyti dėl fiziologinio girtumo.“¹⁵

Toliau būtina paminėti, kad psichinių sutrikimų sąvoka tarptautiniuose teisės aktuose įvardijama ir kaip negalia. Ši sąvoka pradėta vartoti visai neseniai, kurios apibrėžimą, kaip ji turi būti suprantama suformulavo Tarptautinis Teisingumo Teismas. *Negalios* sąvoka, kaip išaiškino Tarptautinis Teisingumo Teismas, turi būti suprantama kaip apimanti apribojimą, kurį lemia, be kita ko, fiziniai, protiniai arba *psichikos sutrikimai* ir kurie apsunkina atitinkamo asmens dalyvavimą profesiniame gyvenime. Tarptautinis Teisingumo Teismas aptarė šią sąvoką 2006 m. liepos 11 d. priimdamas sprendimą byloje Nr. C-13/05¹⁶ dėl 2005 m. sausio 7 d. *Juzgado de lo Social Nr. 33 de Madrid* (Ispanija) sprendimu pagal EB 234 straipsnį pateikto prašymo (kurį Teisingumo Teismas gavo 2005 m. sausio 19 d., priimti prejudicinį sprendimą byloje). Todėl remdamiesi Tarptautinio Teisingumo Teismo suformuluota bendrąją negalios sąvoką galime apibrėžti *psichikos negalios sąvoką*. Taigi *psichikos negalia* - tai apribojimai, kuriuos lemia *psichikos sutrikimai* ir kurie apsunkina atitinkamo asmens dalyvavimą baudžiamajame procese.

Aptarus termino *psichikos sutrikimai* sampratą, tai kaip įvairiuose teisės aktuose jis apibrėžiamas, toliau, atsižvelgdami į baigiamojo darbo temą, nagrinėsime minėtos sąvokos reikšmę baudžiamajame procese.

¹⁵ Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras // Oficialus tekstas su pakeitimais ir papildymais iki 2004 m. spalio 1 d. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2004. P.114.

¹⁶ Interneto tinklalapis; <http://64.233.183.104/search?q=cache:sojSm8tSDTYJ:eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do%3Furi%3DCELEX:62005J0013:LT:HTML+psichiniai+sutrikimai&hl=lt&gl=lt&ct=clnk&cd=19;> prisijungimo laikas: 2006-10-09.

Baudžiamojo proceso moksle pateikiama nuomonė, kad terminas *psichikos sutrikimai* turi specialią procesinę teisinę reikšmę ir vartojamas kalbant apie tokius sutrikimus dėl kurių įtariamasis, kaltinamasis negali savarankiškai įgyvendinti teisės į gynybą.¹⁷ Asmenų psichikos sutrikimų reikšmė baudžiamojo proceso metu kyla tada, kai atsiranda bet kokių abejonių ar asmuo padaręs nusikalstamą veiką yra psichiškai sveikas ir ar jis galėjo darydamas nusikalstamą veiką suvokti jos pavojingumą, nusikalstamą pobūdį arba valdyti savo veiksmus, t.y., kai kyla abejonių ir dėl tokio asmens galimo nepakaltinamumo. Tačiau dažniausiai pamirštami tie asmenys, kurių psichikos sutrikimai nėra pakankami pripažinti asmenį nepakaltinamu, tačiau dėl jų apribojamos galimybės įtariamajam, kaltinamajam įgyvendinti savo teises ir teisėtus interesus baudžiamąja procesine prasme.

Siekiant nustatyti *psichikos sutrikimų* svarba baudžiamajam procesui būtina aptarti betarpiškai su tuo susijusias sąvokas: *pakaltinamumas*, *nepakaltinamumas* ir *ribotas pakaltinamumas*, vartojamas baudžiamojoje teisėje bei sąvokas *procesinis veiksnumas*, *neveiksnumas* ir *ribotas veiksnumas*, vartojamas baudžiamojo proceso teisėje.

Kalbant apie nepakaltinamumą, pirmiausiai reikia apibrėžti pakaltinamumo sąvoką, kadangi baudžiamoji atsakomybė už padarytą pavojingą baudžiamąją veiką taikoma asmeniui, kuris yra pakaltinamas. Kitaip tariant, pakaltinamumas yra baudžiamosios atsakomybės prielaida ir sąlyga. 2004 m. redakcijos Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso komentare *pakaltinamumas* apibrėžiamas kaip - „fizinio asmens sugebėjimas suvokti savo veiksmų esmę ir juos valdyti. Tai yra vienas iš būtinų nusikalstamos veikos subjekto – fizinio asmens – požymių. Tik iš pakaltinamo asmens baudžiamasis įstatymas gali bei turi reikalauti daryti tam tikrus veiksmus arba susilaikyti nuo jų ir už šio reikalavimo nevykdymą grasinti jam kriminaline bausme.“¹⁸ Pakaltinamumas yra juridinė sąvoka, kuri turi medicininį pagrindą. Taigi pakaltinamumas – tai gebėjimas sąmoningai veikiant suprasti, suvokti savo veiksmų esmę, reikšmę, jų padarinius ir tuos veiksmus valdyti. Todėl tik tokiu atveju galima baudžiamoji atsakomybė, o baudžiamojo pobūdžio priemonės gali pasiekti savo tikslą. Daroma prielaida, jeigu asmuo laisva valia, sąmoningai, tyčia kėsinaisi pažeisti arba pažeidžia galiojančius įstatymus, jis gali ir turi atsakyti už savo nusikalstamą elgesį.

Nepakaltinamumas – „tokia psichinė asmens būseną, kuri uždraustos veikos padarymo metu dėl psichikos sutrikimo neleidžia asmeniui suvokti tokios veikos pavojingumo arba valdyti savo veiksmų. Nepakaltinamas asmuo padaręs baudžiamajame įstatyme uždraustą veiką netraukiamas baudžiamajon atsakomybėn ir nebaudžiamas, nes nesuvokdamas savo veiksmų

¹⁷ Kanapeckaitė J. Įtariamųjų (kaltinamųjų) fiziniai arba psichiniai trūkumai bei jų reikšmė įgyvendinant teisę į gynybą Jurisprudencija, 2003, t. 38(30); P.68.

¹⁸ Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras // Oficialus tekstas su pakeitimais ir papildymais iki 2004 m. spalio 1 d. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2004. P.113.

esmės ar negalėdamas jų valdyti jis negali suvokti ir jam skiriamos bausmės arba baudžiamojo poveikio priemonės esmės.¹⁹ Iš nepakaltinamumo apibrėžimo matyti, kad ši sąvoka visų pirma susijusi su įtariamojo, kaltinamojo asmens psichikos būkle ir psichikos sutrikimo įtakos to asmens elgesiui, kuris nulemia padarytą pavojingą veiką. Todėl baudžiamajame moksle nepakaltinamumo sąvoka apibrėžiama medicininiais ir juridiniais kriterijais. *Medicininis kriterijus*, tai psichikos sutrikimo konstatavimas, o *juridinis* – nustatyto psichikos sutrikimo įtaka lemianti asmens sugebėjimą suvokti savo veiksmų pavojingumą arba juos valdyti. Negalėjimas suvokti savo veiksmų pavojingumo, priešingumo teisei baudžiamajame moksle vadinamas *intelektualiniu* juridinio kriterijaus požymiu, nes tai priklauso nuo įtariamojo, kaltinamojo sąmoningumo lygio, sugebėjimo teisingai suvokti aplinką, ją vertinti, logiškai ir nuosekliai mąstyti ir numatyti savo elgesio padarinius. Kitas juridinio kriterijaus požymis, asmens sugebėjimas valingai ir tikslingai valdyti savo veiksmus, kuris paprastai pažeidžiamas psichikos sutrikimo pasėkoje ir vadinamas – *valiniu*. Todėl įtariamasis ar kaltinamasis negali kontroliuoti savo veiksmų ir elgesio, nors ir suprasdamas savo veiksmų pavojingumą negali atsisakyti potraukio arba poreikio atlikti tokius veiksmus. Būtina pažymėti, kad abu požymiai gali pasireikšti kartu ar nepriklausomai vienas nuo kito. Taigi nepakaltinamumo sąvoka turi du kriterijus: medicininį ir juridinį, kurie labai glaudžiai susiję.

Ribotas pakaltinamumas – „tokia psichinė asmens būseną, kuri uždraustos veikos padarymo metu dėl psichikos sutrikimų, nesančio pakankamu pagrindu pripažinti jį nepakaltinamu, neleidžia asmeniui visiškai suvokti pavojingo nusikalstamos veikos pobūdžio ar valdyti savo veiksmų.“²⁰ Praktinėje veikloje gana dažnai pasitaiko atveju, kai įtariamajam, kaltinamajam nustatomas koks nors psichikos sutrikimas, kuris trukdo jam visiškai suprasti ir valdyti savo veiksmus, tačiau tai nėra pakankamas pagrindas pripažinti nepakaltinamu. Nepakaltinamumo ir riboto pakaltinamumo sąvokos yra labai artimos, tačiau netapačios. Baudžiamosios teisės moksle sutinkama nuomonė, kad ribotas pakaltinamumas yra pakaltinamumo variantas, o ne tarpinė grandis tarp pakaltinamumo ir nepakaltinamumo. „Riboto pakaltinamumo norma apibrėžia ne nustatyto psichikos sutrikimo ar būsenos sunkumą, o įtakos nusikalstamam elgesiui dydį, kuri tik iš dalies priklauso nuo sutrikimo sunkumo.“²¹ Ribotas pakaltinamumas siejamas su asmenimis, turinčiais psichinių anomalijų, t.y. įgimtų arba įgytų smegenų funkcinių organinių pokyčių, kurie daro įtaką socialiai vertingo žmogaus elgesio turiniui.²² „Asmenį teismas pripažįsta ribotai pakaltinamu, jeigu darydamas nusikalstamą veiką tas asmuo dėl psichikos sutrikimo, kuris nėra pakankamas pagrindas pripažinti jį nepakaltinamu,

¹⁹ Ten pat. P.114.

²⁰ Ten pat. P.116.

²¹ Radavičius L.E. Teisės psichiatrija: istorija ir dabartis. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2004. P. 58.

²² Kanapeckaitė J. Įtariamųjų (kaltinamųjų) fiziniai arba psichiniai trūkumai bei jų reikšmė įgyvendinant teisę į gynybą. Jurisprudencija, 2003, t. 38(30); P.68-69.

negalėjo visiškai suvokti pavojingo nusikalstamos veikos pobūdžio ar valdyti savo veiksmų“ (LR BK 18 str. 1 d.).

Kaip matyti iš aukščiau pateiktų sąvokų pakaltinamumas, nepakaltinamumas ir ribotas pakaltinamumas analizės, kurios susijusios su įtariamųjų, kaltinamųjų psichikos sutrikimais bei pereinant prie veiksnio, neveiksnio bei riboto veiksnio sąvokų apibrėžimo, būtina pažymėti, kad šios sąvokos yra baudžiamosios teisės kategorijos ir jos svarbios nusikalstamos veikos padarymo momentui. Toliau kalbant apie veiksnumą, neveiksnumą ir ribotą veiksnumą būtina pasakyti, kad šios sąvokos, kaip minėta anksčiau, vartojamos kalbant apie įtariamųjų, kaltinamųjų galimybę savarankiškai realizuoti teises ir teisėtus interesus ir yra reikšmingos procesine prasme. Čia svarbi Lietuvos Respublikos Konstitucijos 31 str. 6 d., kurioje nurodoma, kad „Asmeniui, kuris įtariamasis padaręs nusikaltimą, ir kaltinamajam nuo jo sulaikymo arba pirmosios apklausos momento garantuojama teisė į gynybą, taip pat ir teisė turėti advokatą.“²³ Be to pagrindinės įtariamojo, kaltinamojo procesinės teisės numatytos baudžiamojo proceso kodekso 21 str., 22 str.²⁴ Atrodo, kad asmuo, kuris pripažįstamas nepakaltinamu veikos padarymo momentu, tuo pačiu negali įgyvendinti savo teisių ir teisėtų interesų. Ką laikyti asmenimis negalinčiais pasinaudoti savo teise į gynybą, kaip jau buvo minėta, nurodoma Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentare. Be to, baudžiamojo proceso moksle sutinkama nuostata, kad asmenimis, negalinčiais savarankiškai įgyvendinti teisės į gynybą laikytini įtariamieji, kaltinamieji, kurie turi psichikos sutrikimų neleidžiančių pripažinti nepakaltinamais ir nepašalinantys atsakomybės už padarytą nusikaltimą, tačiau trukdantys ir apsunkinantys galimybę savarankiškai pasinaudoti savo teise į gynybą. Teisė į gynybą gali būti realizuota tik tada, kai įtariamasis, kaltinamasis gali pasinaudoti visomis jam suteiktomis teisėmis ir įgyvendinti teises pareigas. Taigi „sugebėjimas sąmoningai pasirinkti tinkamą elgesio variantą, numatyti, kokias pasekmes gali sukelti konkretus poelgis, sugebėjimas įvertinti, kurios priemonės labiausiai tinkamos gynybai - tai įtariamojo, kaltinamojo procesinio veiksnio pagrindas.“²⁵

Veiksnio (angl. – legal capacity)²⁶ sąvoka trumpai galima apibūdinti kaip asmens gebėjimą savo veiksmais įgyti teises ir susikurti teises pareigas. Taigi procesinis veiksnumas priklauso nuo tokio individo gebėjimo, kuris savo ruožtu priklauso nuo jo psichikos būklės. Psichikos būklė turi neriboti galimybės įtariamajam, kaltinamajam suprasti savo veiksmų reikšmę ir juos valdyti.

²³ Lietuvos Respublikos Konstitucija // Valstybės žinios. 1992, Nr. 33-1014.

²⁴ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas // Valstybės žinios, 2002, Nr. 37-1341 (su pakeitimais ir papildymais).

²⁵ Kanapeckaitė J. Baudžiamasis procesas dėl nusikalstamų veikų, kuriomis įtariamieji (kaltinamieji) asmenys su fiziniais ar psichiniais trūkumais (sutrikimais): daktaro dis. soc. mokslai: teisė (01S) / LTU. - V., 2004. P.22.

²⁶ Kompiuterinis anglų – lietuvių kalbos žodynas „Anglonas“. 2005.

Riboto veiksnumo (angl. – limited capacity)²⁷ sąvoka trumpai galima apibūdinti kaip asmens būseną, kai dėl staiga atsiradusio arba nuolatinių psichikos sutrikimų, kuriems esant asmuo neperanda galimybės suprasti savo veiksmų esmės arba jų valdyti, tačiau apribojamas jo sugebėjimas teisingai suvokti, įprasminti bei atsimentinti aplinkybes, tai yra visaverčiai įgyvendinti teisę į gynybą, savarankiškai naudotis įstatymais suteiktomis priemonėmis.

Neveiksnumo (angl. – disability)²⁸ sąvoką trumpai galima apibūdinti kaip asmens būseną, kai dėl psichikos ligos, sutrikimo arba silpnaprotystės bei kitų priežasčių asmuo negali suprasti savo veiksmų reikšmės arba jų valdyti. Neveiksnumas gali būti ilgalaikis, kai jį sukelia lėtiniai, ilgalaikiai sunkūs psichikos sutrikimai, o kai kada ir nuolatinis, jei jį nulėmusi priežastis yra negrįžtama (sunkus protinis atsilikimas). Kartais neveiksnumas gali būti trumpalaikis arba laikinas, kai veiksnus asmuo yra tokios būsenos, kad trumpam prarado gebėjimą suprasti savo veiksmų reikšmę arba juos valdyti. Tai tokie psichikos sutrikimai, kurie sutrikdo, pažeidžia asmens mąstymą, atmintį, pažinimą, valingą veiklą ir kitus psichikos procesus. Todėl nustčius psichikos sutrikimą, būtina įvertinti jo sunkumą ir eigos pobūdį. „Kitaip nei nenustatomas nepakaltinamumas, kai ekspertai turi įvertinti asmens psichikos būklės ypatumus tam tikram, neilgam, praeityje padarytos nusikalstamos, pavojingos veikos padarymo laikotarpi, nustatant neveiksnumą asmens psichikos būklė įvertinama ne tik esamuoju momentu, bet ir praeityje bei numatoma tam tikroje ateities perspektyvoje.“²⁹ Baudžiamojo proceso moksle sutinkama nuomonė, kad baudžiamąjį – procesinį neveiksnumą galima aiškinti trimis kriterijais – *intelektiniu*, *valiniu* bei *atminties*. *Intelektinis* kriterijus – „asmens nesugebėjimas suvokti nusikalstamos veikos ir savo procesinės padėties pobūdžio bei reikšmės“. *Valinis* kriterijus apibūdinamas kaip „nesugebėjimas savarankiškai įgyvendinti savo teises ir pareigas“. *Atminties*- „įtariamasis, kaltinamasis nesugeba savarankiškai įgyvendinti procesinių teisių ir pareigų, nors jis ir teisingai suvokia bei įsisąmonina teisinius įvykius (aplinkybes), neturi jokių valinių sutrikimų, tačiau dėl atminties sutrikimų primiršta (užmiršta) nusikalstamos veikos įvykdymo aplinkybes, ikiteisminio tyrimo, teismo nagrinėjimo įvykius (aplinkybes).“ Taigi iškilus abejonoms dėl įtariamųjų, kaltinamųjų baudžiamojo procesinio neveiksnumo būtina įvertinti:

1) sugebėjimą suvokti reikšmingas bylai aplinkybes ir duoti dėl jų parodymus (sugretinus esamus psichikos sutrikimus su „*intelektiniu*“ kriterijumi);

2) sugebėjimą savarankiškai ginti savo teises ir teisėtus interesus (palyginus psichikos sutrikimus su trimis kriterijais: „*valiniu*“ (valinių sutrikimų nebuvimas, leidžiantis aktyviai naudotis savo teisėmis ir pareigomis); „*intelektiniu*“; „*atminties*“.³⁰

²⁷ Ten pat.

²⁸ Ten pat.

²⁹ Radavičius L.E. Teisės psichiatrija: istorija ir dabartis. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2004. P. 67-68.

³⁰ Kanapeckaitė J. Baudžiamasis procesas dėl nusikalstamų veikų, kuriomis įtariamai (kaltinami) asmenys su fiziniais ar psichikos trūkumais (sutrikimais): daktaro dis. soc. mokslai: teisė (01S)/ LTU.- V., 2004. P.23.

Iš aukščiau pateiktų sąvokų analizės matyti, kad procesinio neveiksnumo ar riboto veiksnio sąvokos glaudžiai susijusios su nepakaltinamumo ir riboto pakaltinamumo sąvokomis, vartojamomis baudžiamojoje teisėje, nes ir vienos ir kitos sąvokos yra susijusios su psichikos sutrikimais. Tačiau akivaizdu, kad procesinis neveiksnumas ar ribotas veiksnys negali būti aiškinamas vien tik remiantis nepakaltinamumo ar riboto pakaltinamumo samprata, kadangi nepakaltinamumo kriterijai neapima visų psichikos sutrikimų, turinčių procesinę teisinę reikšmę. Kaip jau buvo minėta anksčiau, tai yra susiję su įvairiomis anomalijomis ar ribinėmis psichikos būsenomis (psichikos būsenos, kurios neapima nepakaltinamumo medicininio kriterijaus). Taigi, psichikos sutrikimai, kurie yra pagrindas pripažinti asmenį nepakaltinamu ar ribotai pakaltinamu sudaro tik nedidelę dalį visų galimų psichikos sutrikimų, kurie turi baudžiamąją procesinę reikšmę. Todėl baudžiamojo proceso teisės teorijoje apibrėžiamas terminas *baudžiamasis procesinis neveiksnumas* ar *ribotas veiksnys* ir jis apima ne tik tuos psichikos sutrikimus dėl kurių asmuo pripažįstamas nepakaltinamu ar ribotai pakaltinamu, bet ir tuos, kurie nesuformuoja nepakaltinamumo ar riboto pakaltinamumo būsenos, tačiau apsunkina galimybę tokiems asmenims realizuoti savo procesines teises ir teisėtus interesus.

Kita svarbi takoskyra išskiriama baudžiamojo proceso moksle ta, kad kalbant apie nepakaltinamumą ar ribotą pakaltinamumą baudžiamojoje teisėje psichikos sutrikimai, kurie yra pagrindas asmenį pripažinti nepakaltinamu ar ribotai pakaltinamu, siejami su pavojingos veikos padarymo momentu, o psichikos sutrikimai baudžiamajame procese svarbūs visuose baudžiamojo proceso stadijose, t.y. ikiteisminiame tyrime ar bylos nagrinėjime teisme, kai vertinama psichikos sutrikimų įtaka įtariamąjui, kaltinamojo sugebėjimui savarankiškai pasinaudoti teise į gynybą, ginantis nuo pareikšto įtarimo ar kaltinimo (procesinis neveiksnumas ar ribotas veiksnys). Akivaizdu, kad galima tokia situacija, kai įtariamąjui, kaltinamojo psichikos būklė po nusikalstamos veikos padarymo gali keistis. Nusikalstamos veikos padarymo metu įtariamasis, kaltinamasis gali būti pripažintas pakaltinamu, tačiau vėliau, tyrimo eigoje psichikos būklė gali pablogėti, todėl tokiu atveju įtariamasis, kaltinamasis, atsiradus psichikos sutrikimams, tampa procesiškai neveiksnumas ar ribotai veiksnys dėl ko apribojama galimybė įgyvendinti procesines teises ir vykdyti teises pareigas bei suvokti gynybai reikšmingas aplinkybes. Galimi ir tokie atvejai, kada įtariamasis, kaltinamasis teisingai ir tiksliai supranta kaltinimo esmę, procesinių teisių turinį, atliekamų procesinių veiksmų tikslą ir reikšmę, tačiau dėl laikinų psichikos sutrikimų negali atsiminti ar atgaminti reikšmingas bylai aplinkybes, savarankiškai rinkti gynybai būtinus duomenis ir be pašalinių pagalbos naudotis visomis gynybos priemonėmis. Todėl toks asmuo be atstovų pagalbos negali pilnavertiškai dalyvauti procesiniuose veiksmuose. Aišku tokie trūkumai ne visiškai panaikina įtariamąjui, kaltinamojo sugebėjimus procesine prasme, o tik iš dalies juos apriboja. Toks įtariamasis, kaltinamasis negali

įvertinti kokios priemonės labiausiai tinkamos gynybai. Kaip jau buvo minėta anksčiau, tai yra procesinio veiksnio pagrindas.

Kita svarbi takoskyra tarp įtariamųjų, kaltinamųjų pripažintų nepakaltinamais, ribotai pakaltinamais ar pakaltinamais, kurie turi psichikos trūkumų ir yra procesiškai neveiksnūs ar ribotai veiksnūs, taikoma skirtinga procesinė bylų nagrinėjimo procedūra, kitaip sakant procesinės formos diferenciacija. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas baudžiamojoje byloje Nr. 2K-569/2005³¹ išaiškino, jog *psichiniai sutrikimai* svarbūs tiek baudžiamąja teisine prasme, sprendžiant asmens pakaltinamumo problemas, tiek procesine teisine prasme, atsižvelgiant į skirtingą baudžiamųjų bylų tyrimo ir nagrinėjimo procedūrą. Įtariamųjų, kaltinamųjų psichikos sutrikimai baudžiamąja procesine teisine prasme reikšmingi procesinės formos atžvilgiu bylose dėl nusikalstamų veikų, kurias įvykdė asmenys, negalintys dėl *psichinių sutrikimų* pasinaudoti savo teise į gynybą. Bylose dėl nepakaltinamų asmenų padarytų pavojingų veikų taikomas priverčiamųjų medicininių priemonių skyrimo procesas (BPK 392 – 406 str.), o bylose dėl nusikalstamų veikų, kurias padarė asmenys dėl psichinių sutrikimų negalintys pasinaudoti savo teise į gynybą, taikomos bendrosios Baudžiamojo proceso kodekso taisyklės, suteikiant šiems įtariamiesiems, kaltinamiesiems papildomų procesinių garantijų: privalomai užtikrinamas gynėjo dalyvavimas (BPK 51 str., 1 d. 2 p.), neprivalomas gynėjo atsisakymas (BPK 52 str. 2 d.) ir kt.

Atsižvelgdami į šiame skyriuje pateiktas sąvokas bei psichikos sutrikimų reikšmę baudžiamajam procesui galime pateikti tokius apibendrinimus:

- Terminas *psichikos sutrikimai* baudžiamojo proceso moksle turi specialią procesinę teisinę reikšmę ir vartojamas kalbant apie tokius sutrikimus dėl kurių įtariamasis, kaltinamasis negali savarankiškai įgyvendinti teisės į gynybą.

- Negalėjimas savarankiškai įgyvendinti teisę į gynybą dėl psichikos sutrikimų, turi būti pripažintas remiantis baudžiamojo proceso moksle pateiktais vertinimo kriterijais (*intelektiniu, valiniu ir atminties*), siekiant išvengti tokių asmenų teisių ir teisėtų interesų suvaržymų ar pažeidimų.

- Tyrimo metu nepakanka tik nustatyti kokį nors psichikos sutrikimą, bet būtina įvertinti jo sunkumą, poveikį, įtaką asmens sugebėjimui suprasti arba valdyti savo veiksmus ir kokią įtaką sutrikimai turi asmens mąstymui, elgesiui ir sąmoningumui. Taigi, kiekvienu atveju jau pačioje ikiteisminio tyrimo pradžioje svarbu patikrinti iškilusias abejones dėl įtariamųjų, baudžiamojo - procesinio veiksnio, siekiant įvertinti tokių asmenų gebėjimus suvokti reikšmingas bylai aplinkybes ir duoti dėl jų parodymus; sugebėjimus savarankiškai ginti savo teises ir teisėtus interesus.

³¹ Kasacinė byla Nr. 2K-569/2005; 1.1.14.; 1.2.17.1.; 2.8.; 3.2. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas. <http://www.lat.lt/getdocument.aspx?id=175a70a3-4a18-44d1-aeec-0af55ed49e43>; prisijungimo laikas: 2006-11-13.

- Įtariamųjų, kaltinamųjų psichikos sutrikimai yra svarbūs procesinės formos atžvilgiu, nes baudžiamasi procesas gali vykti bendra tvarka arba su išimtimis (Priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo procesas). Taikoma skirtinga procesinė bylų tyrimo ir nagrinėjimo procedūra, kitaip sakant procesinės formos diferenciacija.

2. SAVALAIKIS ĮTARIAMŪJŲ, KALTINAMŪJŲ PSICHIKOS SUTRIKIMŲ ATSKLEIDIMAS IR NUSTATYMAS, KAIP TEISIŲ IR TEISĖTŲ INTERESŲ UŽTIKRINIMO GARANTIJA

Jau pirmoje baudžiamojo proceso stadijoje – ikiteisminiame tyrime – turėtų būti teisinėmis priemonėmis patikrinta, ar įtariamajam nesutrikusi psichika ir to pasėkoje visiškai užtikrintos jo teisės ir teisėti interesai.

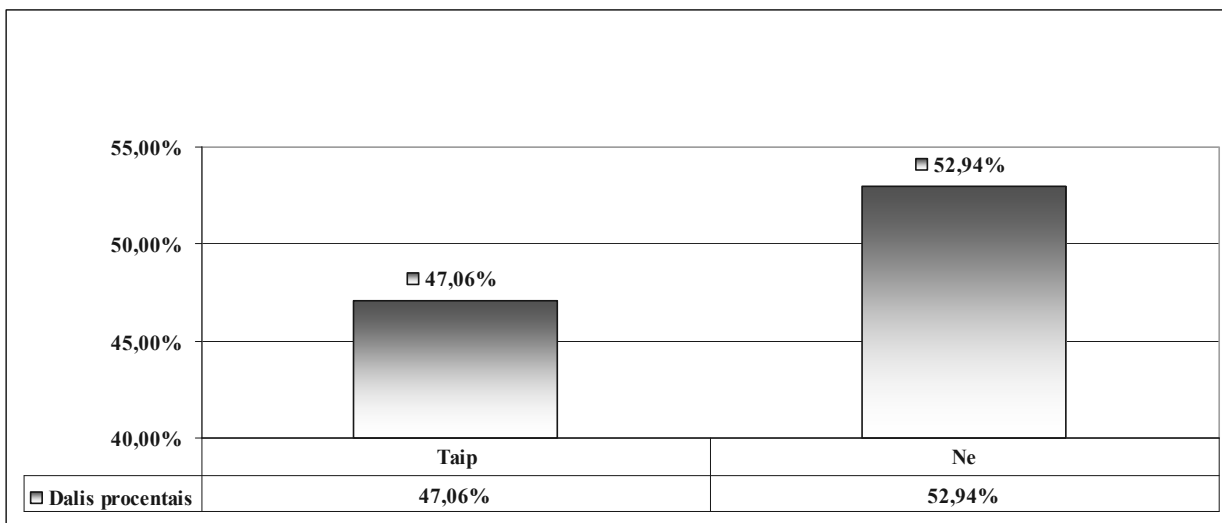
Šiame baigiamojo darbo skyriuje pateiksime ir aptarsime galimus ir dažniausiai praktikoje naudojamus žinių apie įtariamąjo psichikos sutrikimus gavimo šaltinius. Be to, tipinius, akivaizdžiausius įtariamųjų psichikos sutrikimų, požymius, kurie gali padėti ikiteisminio tyrimo pareigūnams ir prokurorams praktikams kuo anksčiau pastebėti ir nustatyti įtariamųjų psichikos sutrikimus. Didžiausias dėmesys bus skirtas psichikos sutrikimų nustatymo procesinėms formoms: ekspertizei, objektų tyrimui ir su tuo susijusiai, įtariamųjų, kaltinamųjų teisių ir teisėtų interesų užtikrinimo, problematikai.

Ekspertizės ir objektų tyrimo metu panaudojamos tam tikrų mokslo sričių specialistų sukauptos žinios ir patirtis. Kadangi teisėsaugos ir teisėtvarkos darbuotojai dažnai stokoja savo praktinėje veikloje psichiatrijos, psichologijos žinių, todėl minėti tyrimai turi labai didelę reikšmę, kurių pagrindu teismai, prokurorai ar ikiteisminio tyrimo pareigūnai gali daryti pagrįstas išvadas ir imtis procesinių, įtariamųjų, kaltinamųjų, turinčių psichikos sutrikimų, teisių ir teisėtų interesų užtikrinimo priemonių, siekiant išvengti galimų tokių teisių suvaržymų ir pažeidimų. Be to, siekiant išvengti ir galimų simuliacijos atvejų dėl ko įtariamiesiems, kaltinamiesiems gali būti suteiktos nepagrįstos procesinės privilegijos kitų proceso dalyvių atžvilgiu.

Kalbant apie įtariamųjų, turinčių psichikos sutrikimų teisių ir teisėtų interesų užtikrinimą, kaip jau buvo minėta anksčiau, labai svarbu jau pačioje nusikalstamos veikos tyrimo pradžioje išsiaiškinti, ar asmeniui, įtariamam nusikalstamos veikos padarymu, nėra sutrikusi psichika dėl ko jis negali suprasti savo procesinės padėties ir pasinaudoti procesinėmis teisėmis bei vykdyti teises pareigas. Savalaikis sutrikimų atskleidimas suponuoja operatyvų ir veiksmingą tokių asmenų teisių ir teisėtų interesų užtikrinimą teisinėmis priemonėmis. Akivaizdu, kad čia didžiausiais vaidmuo tenka pareigūnams atliekantiems bei prokurorams kontroliuojantiems ikiteisminį tyrimą.

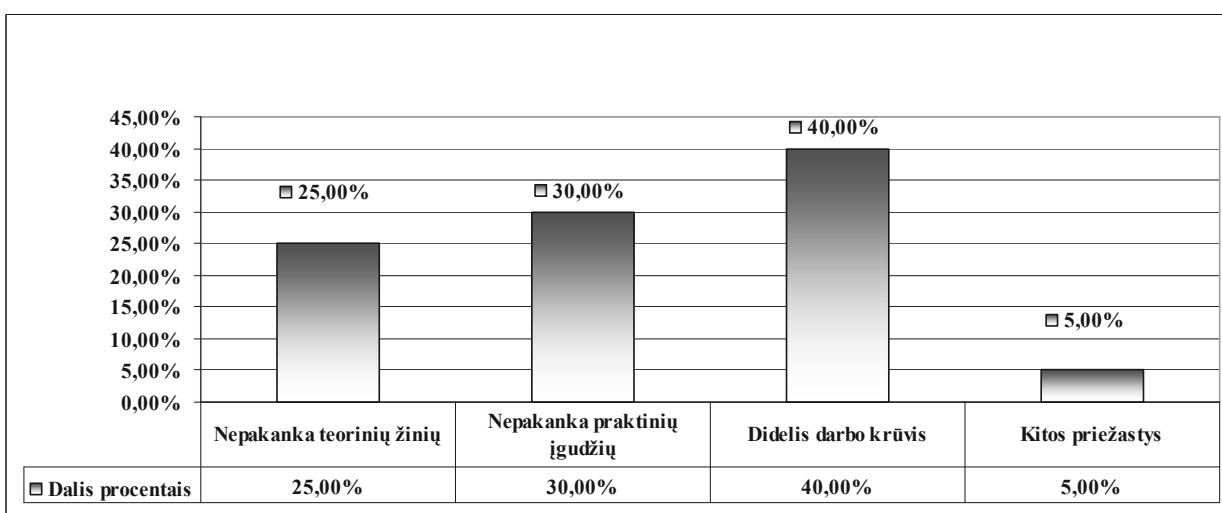
Kaip jau buvo minėta, baigiamajame darbe buvo panaudotas anketavimo metodas, kurio pagalba buvo siekiama išsiaiškinti vieną iš tokių klausimų, ar savalaikiai ir efektyviai atliekamas įtariamųjų psichikos sutrikimų atskleidimas baudžiamosiose bylose. Kaip matyti iš žemiau

pateiktos diagramos, apie 53 proc. apklaustųjų į minėtą klausimą atsakė, kad atskleidimas nėra savalaikis ir efektyvus.

2 pav. Ar efektyviai atliekamas įtariamųjų psichikos sutrikimų atskleidimas baudžiamosiose bylose

Taip pat apklausos metu respondentams buvo užduotas klausimas, kokios dažniausiai priežastys įtakoja nesavalaikį įtariamųjų psichikos sutrikimų atskleidimą. Iš žemiau pateiktos diagramos matome, kad pagrindinės priežastys, tai didelis ikiteisminio tyrimo pareigūnų darbo krūvis, nepakanka praktinių įgūdžių bei stokojama teorinių žinių.

3 pav. Priežastys įtakojančios nesavalaikį įtariamųjų psichikos sutrikimų atskleidimą

Mokslinėje literatūroje sutinkama įvairių metodinių rekomendacijų, kurių pagalba galima pastebėti įtariamąjį, kaltinamąjį, kuriam galimai sutrikusi psichika ir imtis įstatymų numatytų priemonių, garantuoti tokių asmenų teises ir teisėtus interesus. Todėl kalbant apie įtariamųjų,

turinčių psichikos sutrikimų teisių ir teisėtų interesų savalaikį užtikrinimą, visų pirma, būtina aptarti galimus duomenų, apie įtariamojo psichikos būklę, gavimo šaltinius. Visus šaltinius galime sąlyginai suskirstyti į pirminius ir antrinius.

Vienas iš *pirminių* duomenų gavimo šaltinių yra betarpiškas pareigūno, atliekančio ikiteisminį tyrimą kontaktas su įtariamuoju. Be to, prie pirminių duomenų gavimo šaltinių galime priskirti ir įvairią dokumentuotą ikiteisminio tyrimo bylos medžiagą, t.y. liudytojų, nukentėjusiųjų, paties įtariamojo parodymus apie įtartą arba nebūdingą įtariamojo elgesį nusikalstamos veikos padarymo metu. Praktikoje dažnai pasitaiko atveju, kai įtariamųjų artimieji giminaičiai ar šeimos nariai sulaikant įtariamąjį, įtariant nusikalstamos veikos padarymu, praneša tyrėjui apie tai, kad įtariamasis yra gydomasis psichiatrijos ligoninėje, yra pirminės psichikos sveikatos priežiūros centro įskaitoje, keistai elgdavosi namuose ir panašiai. Tačiau neretai praktikoje pasitaiko ir tokių atveju, kad pats įtariamasis praneša tyrėjui, jog turi psichikos sutrikimų. Tokie atvejai dažnai pasitaiko kalbant apie asmenis praeityje ne kartą teistus, kurie supranta psichikos sutrikimų reikšmę baudžiamajame procese bei sprendžiant jų atsakomybės klausimą. Įtariamieji vienokią ar kitokią psichikos sutrikimą naudoja kaip nusikalstamos veikos padarymo pateisinimą arba gynybos priemonę. Tokiais atvejais, informaciją gautą iš įtariamųjų, būtina vertinti kritiškai ir patvirtinti arba paneigti gretinant kitus byloje surinkus duomenis bei skiriant psichikos būklės ekspertinį tyrimą. Galimi ir kiti bylos baigtimi nesuinteresuotų asmenų parodymai (kaimynų, pažystamų ir panašiai). Be to, nereti atvejai, kai informacija gaunama analizuojant nusikalstamos veikos įvykdymo aplinkybes bei jos padarymo motyvus. Prie tokių galime priskirti: nusikalstamas žiaurumas, motyvacijos ar nusikalstamo elgesio priežasčių stoka.

Antriniais duomenų gavimo šaltiniais galime laikyti įvairius medicininius dokumentus (pirminės psichikos sveikatos priežiūros institucijų pažymos, medicininės kortelės ir išrašai iš jų bei bet kokie rašytiniai duomenys apie galimas įtariamojo gydymosi, reabilitacijos vietas, nuorašai dokumentų, patvirtinančių jog asmeniui apribotas veiksnumas civilinėse bylose ar atliktų specialistų – psichiatrų, psichologų konsultacijų ar tyrimų išvados kitose baudžiamosiose bylose ir panašiai).

Akivaizdu, kad kalbant apie savalaikį įtariamųjų galimų psichikos sutrikimų atskleidimą ir nustatymą bei savalaikį teisių ir teisėtų interesų užtikrinimą baudžiamąjį proceso metu, didžiausią reikšmę turi pirminiai duomenų gavimo šaltiniai. Įtariamojo apklausa, kaip vienas iš pirminių duomenų gavimo šaltinių yra ir viena iš gynybos priemonių, nes apklausos metu įtariamasis pirmą kartą nurodo savo poziciją dėl pareikšto įtarimo, pateikia paaiškinimus, prašymus ir panašiai. Taip pat įtariamajam suteikiama teisė pateikti jo kaltę paneigiančius duomenis. Lietuvos Respublikos baudžiamąjį proceso kodekso 188 str. (Įtariamojo apklausa ikiteisminio tyrimo metu) 3 d. numatyta, kad *„Apklauskos pradžioje įtariamojo paklausiama, ar jis prisipažįsta padaręs*

nusikalstamą veiką, kurios padarymu įtariamas. Po to pasiūloma duoti parodymus apie įtarimo esmę. Vėliau įtariamajam gali būti užduodami klausimai.“ Remdamiesi aukščiau pateikta pirminių duomenų gavimo svarba manome, jog siekiant jau pirmosios įtariamojo apklausos metu atskleisti galimus įtariamojo psichikos sutrikimus, tikslinga įtvirtinti Baudžiamojo proceso kodekse imperatyvų reikalavimą tyrimą atliekantiems pareigūnams užduoti klausimą įtariamajam apie jo psichikos būklę. Praktikoje pastebimą, kad kai kada ikiteisminio tyrimo pareigūnai, prieš pradėdami įtariamojo apklausą užduoda klausimą įtariamajam apie jo psichikos būklę. Pavyzdžiui, ikiteisminio tyrimo pareigūnas prieš užrašydamas įtariamojo parodymus pažymi protokole³², jog įtariamasis „*psichikos ligomis nesirgau, galvos traumų neturėjau, save laikau psichiškai sveiku*“ arba „*Psichikos sveikatos centre neregistruotas dėl psichikos sutrikimų gydytas nebuvo ir šiuo metu nesigydo*“. Tačiau pasitaiko ir tokių atvejų, kai jau minėti klausimai įtariamojo apklausos pradžioje neužduodami, nors vėliau, bylos tyrimo eigoje, paaiškėja, kad įtariamasis turi vienokių ar kitokių psichikos sutrikimų.³³ Manome, kad tokia nevienoda praktika neužkerta kelio jau pirmosios apklausos metu atskleisti galimus įtariamojo psichikos sutrikimus ir imtis priemonių jo teisių ir teisėtų interesų užtikrinimui. Tai reiškia, jog ikiteisminio tyrimo pareigūnai, nuo pirmojo apklausos momento, sudaro sąlygas pažeisti įtariamojo su psichikos sutrikimais teises ir teisėtus interesus. Todėl remiantis aukščiau išdėstytu autorius mano, jog būtina keisti Baudžiamojo proceso kodekso normas, reglamentuojančias įtariamojo apklausą ikiteisminio tyrimo metu.

Apibendrinus įvairią mokslinę literatūrą, duomenis gautus analizuojant archyvinės baudžiamąsias bylas, galime išskirti galimus įtariamųjų psichikos sutrikimų identifikavimo požymius.

Pagrindiniai įtariamųjų psichikos sutrikimų identifikavimo požymiai:

1. *Intelekt*o (Išprusęs, apsišvietęs, išsilavinęs)³⁴. Intelektu sutrikimai pasireiškia tuo, kad žmogus nesugeba abstrakčiai mąstyti, išprotauti, mokytis, pažinti, spręsti užduotis. Dingsta sugebėjimas kritiškai vertinti save ir kitus. Šie sutrikimai vadinami intelekto nepakankamu, nevisavertiškumu, defektu arba silpnaprotyste. Praktikoje dažniausiai pasitaiko, kad įtariamieji, turintys psichikos sutrikimų yra ir menkai išsilavinę, neretai jų išsilavinimas siekia 4-8 klases. Todėl menkas išsilavinimas, nesiekiantis net pagrindinio, gali būti signalas ikiteisminio tyrimo pareigūnams, kad įtariamasis turi vienokių ar kitokių psichikos sutrikimų, kurie jam trukdo siekti aukštesnio išsilavinimo, o tuo pačiu riboja galimybę ir pačiam gintis nuo pareikšto įtarimo. Natūralu, kad menkai išsilavinęs įtariamasis neturi jokių arba turi tik paviršutines teises žinias, būtinas veiksmingai gynybai, teisių ir teisėtų interesų įgyvendinimui baudžiamojo proceso metu.

³² Archyvinės bylos: 51-1-0568-00, 51-1-0648-04, 51-1-0346-05, 51-1-0509-05, 51-1-0009-06, 51-1-0077-06. Akmenės rajono apylinkės teismas.

³³ Archyvinės bylos: 51-1-0420-05, 51-2-0002-06, 51-1-0260-06. Akmenės rajono apylinkės teismas.

³⁴ Internetinis tinklalapis: <http://www.autoinfo.lt/webdic/>; prisijungimo laikas: 2006-11-20.

2. *Motorikos* (judesių) sutrikimai.³⁵ Tai vienas iš pačių informatyviausių ir akivaizdžiausių požymių, kadangi jau pirmo kontakto, su tyrimą atliekančiu pareigūnu metu, gali atsiskleisti tam tikri kalbos, judesių, elgesio, mimikos ar povyzos ypatumai. Dažniausiai praktikoje pasitaiko, kad įtariamieji, turintys psichikos sutrikimų mikčioja, švepluoja, pasireiškia įvairūs kalbos tempo, tembro ir kiti sutrikimai. Be to, atkreiptinas dėmesys, kad asmenų, turinčių psichikos sutrikimų kalba labai skurdi, neišraiškinga. Verbigeracija (lot.- verbum – žodis, gero – vesti, vedžioti) – to paties žodžio, tos pačios frazės arba sakinio beprasmiškas, nuolatinis kartojimas. Čia galima kalbėti ir apie tokių asmenų rašytinę kalbą, kuri turi dažniausiai pasitaikančius rašysenos stiliaus, rašto erdvinio išdėstymo asimetrija ir kt. Be to daroma nemažai gramatinių klaidų, kurios taip pat yra menko išsilavinimo (išprusimo) požymis. Judesiai mažai koordinuoti, nesąmoningi (kelių raumenų judesiai ar trūkčiojimai, pvz.: akies voko trūkčiojimas, mirkčiojimas ar peties pakėlimas ir panašiai. Žmogus jį jaučia, suvokia, bet dažniausiai negali suvaldyti), sutrikusi mimika (gr. mimos – pamėgdžiojimas). Mimikos judesiai yra nevalingi, bet jie gali paklusti valiai, tai yra žmogus gali juos sąmoningai valdyti, todėl veido išraišką galima nustatyti ir dirbtinai (apgaviko, slapuko, aktoriaus). Įdomu tai, kad tam tikra veido išraiška (šypsena) gali sukelti ir ją atitinkančias emocijas. Įmantrios pozos - šis požymis pasireiškia tuo, kad įtariamasis įsitaiso kokia nors įmantria poza ir tai būna ilgą laiką. Impulsyvumas – pasireiškia staigiais, nemotyvuotais judesiais, agresyviu, situacijos neatitinkančiu elgesiu. Pavyzdžiui įtariamasis pokalbio metu staigiai atsistoja nuo kėdės ar elgiasi kitaip, neatitinkančiai situacijos. Manieringumas – pasireiškia įmantriais judesiais, lyg ir turintis tam tikrą funkcinę prasmę. Stereotipija – pakartotini, reguliarūs vienodi judesiai, neturintys jokios funkcinės prasmės. Pavyzdžiui liemens ar viso kūno lingavimas, nuolatinis galvos trynimasis ir panašiai.

3. *Mastymo* (apibendrintas ir netiesioginis tikrovės atspindėjimas). Tai sudėtingas psichinis procesas, kurio metu nustatomi suvokto objekto, vaizdinių, reiškinių ryšiai ir priežastys. Šie sutrikimai dažniausiai pasireiškia minčių tėkmės, eigos, mastymo proceso greičio ir minčių kiekio sutrikimais. Taip pat galimi minčių formos sutrikimai (mastymo nuoseklumo, minčių rišlumo) sutrikimai. Minčių turinio sutrikimai (įkyrios mintys „nenormalios mintys“, fantazavimas ir kt.).³⁶

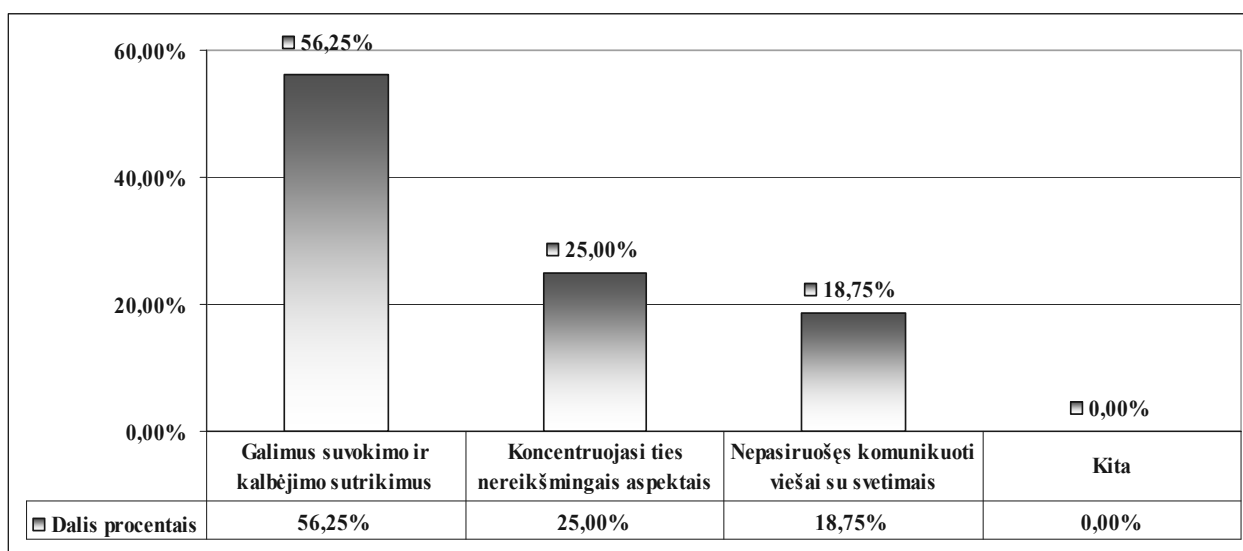
4. Kitas nemažiau svarbus požymis, tai *įtariamojo išorė*. Išorės požymiai taip pat priskiriami prie informatyviausių požymių. Kadangi asmenys, turintys psichikos sutrikimų turi kūno anatomijos – disproporcijos, asimetrijos sutrikimų. Kalbant apie išorės požymius būtina pažymėti ir aprangos svarbą. Įtariamasis gali būti apsirengęs netvarkingai, ne pagal sezoną, iššaukiančiai ir panašiai. Ko nepastebėsime asmenų tarpe su normalia psichika.

³⁵ Dilingas H., Reimeris Ch. Psichiatrija ir psichoterapija. Vilnius: „Avicena“, 2000. P. 175-176.

³⁶ Radavičius L.E. Teisės psichiatrija: istorija ir dabartis. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2004. P. 167-170.

5. *Priklausomybė nuo alkoholio ar kitų, psichiką veikiančių, medžiagų.*³⁷ Tai tokie psichikos ir elgesio sutrikimai, kurie atsiranda *psichoaktyvių* medžiagų vartojimo pasėkoje. Tokių medžiagų sąvoka apima visas priklausomybę sukeliančias medžiagas ir jų sukeltus sutrikimus. Anksčiau minėtos medžiagos buvo vadinamos narkotikais arba narkotinėmis medžiagomis. Plačiausiai yra vartojamas tabakas ir alkoholis. Įtariamajam piktnaudžiaujančiam alkoholiu pasireiškia tokie psichikos sutrikimai, kaip sąmonės, pažinimo, suvokimo neurologiniai ir somatiniai sutrikimai. Šių sutrikimų pobūdis, intensyvumas ir trukmė priklauso nuo išgertos alkoholio dozės. Dažniausiai jie pasireiškia staiga atsiradusio, išoriškai nemotyvuotu agresyvumu, dažnai su smurtiniais veiksmais, kurie blaiviam žmogui nebūdingi. Jų trukmė gali būti neilga, nuo keliolikos iki keliasdešimt minučių.³⁸ Kitos plačiausiai vartojamos psichoaktyvios medžiagos yra opioidai³⁹, kuriuos vartojant pasireiškia tokie požymiai kaip trumpalaikė euforija, kurią pakeičia apatija, o vėliau mieguistumas, vis gilėjantis sąmonės sutrikimas. Priklausomai nuo to, kokie preparatai vartojami, galimi įvairūs raumenų traukuliai, karščiavimas, migreninis galvos skausmas. Dėl padidėjusio lytinio potraukio žmogus gali elgtis impulsyviai, pavojingai. Pasitaiko pasitikėjimo savimi padidėjimo, didybės idėjomis. Gali atsirasti nerimas, dirglumas, negalėjimas sukaupti dėmesio, haliucinacija, kliesdėsiai ir įvairūs kiti požymiai.

Aukščiau aptarėme aišku ne visus galimus požymius, galinčius padėti identifikuoti įtariamųjų psichikos sutrikimus, tačiau dažniausiai pasitaikančius ir nereikalaujančius ypatingų tam tikros srities žinių.

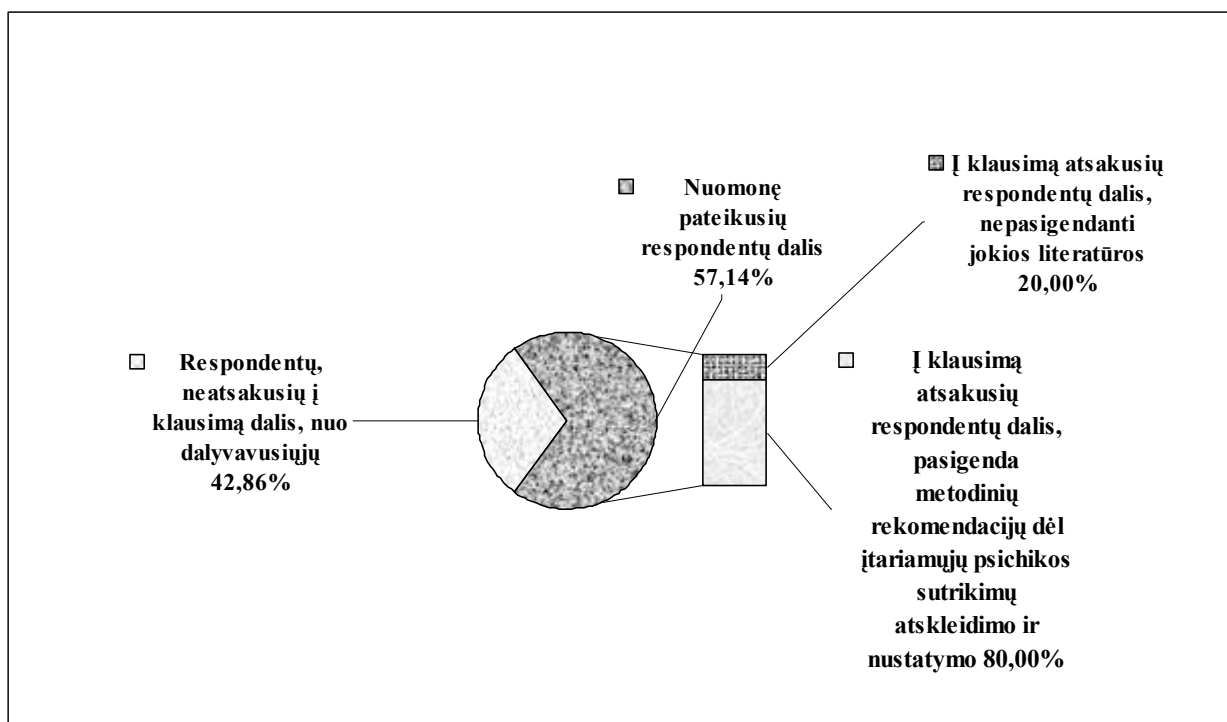
4 pav. Į kokius įtariamojo galimus psichikos sutrikimų požymius dažniausiai atkreipia dėmesį teisėsaugos institucijų darbuotojai

³⁷ Жариков Н. М., Урсова Л. Г., Хритинин Д. Ф. Психиатрия. Москва: „Медисина“, 1989. Р. 336-379.

³⁸ Radavičius L.E. Teisės psichiatrija: istorija ir dabartis. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2004. Р. 250-256.

³⁹ Горинов В. В., Дмитриева Т. Б., Печерникова Т. П., Шостакович Б. В., Судебная психиатрия. Москва: „Зерцало“, 1997. Р. 233, 234.

Aukščiau pateikiame apklausos duomenis (diagrama Nr. 4) apie tai, kad teisėsaugos institucijų darbuotojai dažniausiai atkreipia dėmesį į galimus įtariamojo suvokimo ir kalbėjimo sutrikimus. Minėtus požymius nurodė net 56,25 proc. respondentų. Kitas ne mažiau svarbus požymis, kad įtariamasis, turintis galimų psichikos sutrikimų, koncentruojasi ties nereikšmingais aspektais.

5 pav. Kokios metodinės literatūros, susijusios su įtariamųjų psichikos sutrikimų atskleidimu ir nustatymu dažniausiai pasigenda teisėsaugos, teisėtvarkos darbuotojai

Be to, iš pateiktos diagramos (diagrama Nr. 5) matome, kad teisėsaugos ir teisėtvarkos darbuotojai savo veikloje stokoja įtariamųjų psichikos sutrikimų atskleidimo ir nustatymo metodinių rekomendacijų bei literatūros. Iš visų apklausoje dalyvavusių ir į pateiktą klausimą atsakusių respondentų, šią problemą įvardijo 80 proc.

Aptarus dažniausiai praktikoje pasitaikančius įtariamųjų psichikos sutrikimų identifikavimo požymius bei informacijos apie galimus sutrikimus gavimo šaltinius, būtina aptarti procesines specialių žinių panaudojimo formas – ekspertizę ir objektų tyrimą, kurių pagalba nustatoma ir patikimomis psichiatrijos, psichologijos mokslo žiniomis patvirtinama įtariamojo, kaltinamojo psichikos būklė. Todėl toliau analizuosime minėtas specialių žinių panaudojimo procesines formas bei su tuo susijusia įtariamųjų, kaltinamųjų, turinčių psichikos sutrikimų, teisių ir teisėtų interesų užtikrinimo problematiką.

Visų pirma, būtina apibrėžti ką reiškia terminas *specialios žinios* – „tai procesinis pažinimo metodas, kurio turinį sudaro aukštesnis nei vidutinis žmogaus veikloje naudojamas

žinių lygis, reikalingas informacijai, siejamai su byla, atskleisti ir suvokti, ir procesinė realizavimo forma, atitinkanti eksperto ar specialisto kompetenciją. Specialių žinių panaudojimas remiantis eksperto kompetencija garantuoja specialių klausimų ekspertinį sprendimą, o specialisto pagalba – efektyvi procesinių veiksmų atlikimą, kai ieškoma įrodymų, jie randami ir įvertinami, teikiamos konsultacijos ar atsakoma į specialius klausimus.⁴⁰

Būtina pasakyti, kad eksperto ir specialisto procesinė ir dalykinė kompetencija, procesinis savarankiškumas atliekant tyrimus baudžiamojo proceso įstatyme įtvirtintas, kaip išvadų apie psichikos būklę garantas. Procese nurodoma, kad minėtos išvados paremtos mokslo, technikos ir kitomis žiniomis. Eksperto ir specialisto tyrimuose gali būti naudojamos įvairios, išskyrus juridines, žmonijos sukauptos žinios. Baudžiamojo proceso moksle sutinkama nuomonė jog takoskyra tarp šių specialių žinių panaudojimo formų yra specialių žinių panaudojimo galimybės bei eksperto ir specialisto tyrimo rezultatų teisinė (įrodomoji) reikšmė. Be to, baudžiamojo proceso moksle sutinkama nuomonė, jog specialių žinių panaudojimas turi būti akivaizdus ir suprantamas visiems proceso dalyviams. Kitas ne mažiau svarbus momentas betarpiškumo, lygių galimybių, gynybos principai, kurie lemia vienodas visų proceso šalių galimybes naudotis specialiomis žiniomis įrodinėjant bylos aplinkybes, kontroliuoti tyrimų išsamumą ir išvadų pagrįstumą. Šie principai svarbūs dar ir tuo, jog jie nustato specialių žinių panaudojimo būtinumą, jei atsiranda informacijos akivaizdžiai susijusios su byla, tačiau jai suvokti reikalingos specialios psichologijos, psichiatrijos žinios. Jei šios informacijos santykis su tyrimo objektu byloje nėra tiesiogiai aiškus, tai visada turi būti taikomos specialios žinios, padedančios atskleisti šią informaciją ir ją užfiksuoti eksperto arba specialisto išvadose. Tai reiškia jei gaunama informacija apie galimus įtariamojo, kaltinamojo psichikos sutrikimus, tai būtina taikyti specialias žinias ir jų reikšmę baudžiamojo proceso metu fiksuoti eksperto arba specialisto išvadose. Taip pat svarbu jog baudžiamojoje byloje neliktu neištirtos, betarpiškai nesuvokiamos informacijos, vadinasi, nepaliekama abejonė dėl procesinio sprendimo pagrįstumo.⁴¹

Kalbant apie specialių žinių panaudojimą baudžiamajame procese bei baudžiamojo proceso mokslo vystimosi raidą, baudžiamojo proceso mokslininkai pastebi teorinės pažangos stoką bei procesinių specialių žinių panaudojimų formų sutapatinimą. Specialistas, kaip procesinė figūra Lietuvos Respublikos BPK įtvirtintas 1967 metais. Specialistas apibūdinamas kaip asmuo, turintis specialių žinių ir įgūdžių, padedantis specialia tvarka teismui ar tardytojui surasti, paimiti, patvirtinti įrodymus, galinti atsakyti į specialius klausimus (LR BPK 25 str., 152 str.). Šis momentas laikomas naujos specialių žinių panaudojimo procesinės formos įtvirtinimu.

⁴⁰ Stungys K. Specialių žinių samprata ir panaudojimo ypatumai. Jurisprudencija, 2004, t. 52(44); P.81.

⁴¹ Ten pat. P.82.

2002 metų redakcijos LR BPK 89 str. (Specialistas) nurodoma, jog „1. Specialistas yra reikiamų specialių žinių ir įgūdžių turintis asmuo, kuriam pavedama atlikti objektų tyrimą ir pateikti išvadą arba paaiškinimus jo kompetencijos klausimais. Specialistu gali būti ikiteisminio tyrimo įstaigos pareigūnas arba šioje įstaigoje nedirbantis asmuo. <...> 4. *Teismo psichiatrai, teismo psichologai yra specialistai, atliekantys asmens psichinės būklės tyrimą.* 5. Specialistas šaukiamas privalo atvykti pas ikiteisminio tyrimo pareigūną, prokurorą ar į teismą ir pateikti nešališką išvadą ar paaiškinimus jam pateiktais klausimais. <...>“ Minėto kodekso 90 str. (Specialisto išvada) nurodoma, jog „1. Atlikęs pavestą objektų tyrimą, specialistas pateikia išvadą.“

Eksperto sąvoka pateikta LR BPK 84 str. (Ekspertas), kuriame nurodoma, kad „1. Ekspertu gali būti skiriamas asmuo, turintis reikiamų specialių žinių ir įrašytas į Lietuvos Respublikos ekspertų sąrašą. 2. Jeigu Lietuvos Respublikos ekspertų sąraše nėra reikiamos specialybės ekspertų, ekspertu gali būti skiriamas į šį ekspertų sąrašą neįrašytas asmuo. 3. Prireikus ekspertu gali būti skiriamas asmuo, turintis teisę būti ekspertu Europos Sąjungos valstybėje narėje arba valstybėje, su kuria Lietuvos Respublika yra sudariusi teisinės pagalbos sutartį.“ Be to, 88 str. (Ekspertizės akto turinys) nurodoma, kad „1. Atlikęs reikiamus tyrimus, ekspertas surašo ekspertizės aktą. <...> 3. Ekspertizės akto tiriamojoje dalyje nurodoma: tyrimo objektų būklė; jų apžiūros rezultatai; atlikti tyrimai, naudoti metodai ir priemonės; gauti rezultatai ir jų vertinimas. 4. Išvadose suformuluojami atsakymai į pateiktus klausimus. Eksperto išvados negali peržengti jo specialių žinių ribų.“

Ekspertinis tyrimas visada siejamas su eksperto atsakinejimu į pateiktus klausimus susijusius su bylos aplinkybėmis. Ekspertui pateikiamų klausimų tikslas yra gauti konkrečių duomenų, kurie padėtų nustatyti arba paneigti atitinkamas bylos aplinkybes (galimus psichikos sutrikimus). Atsakymai į klausimus privalo būti konkretūs ir vienareikšmiški.⁴²

Būtina pažymėti jog įsigaliojus 2003 metų LR BPK išliko praktiškai visi įtariamąjo, kaltinamojo ir gynybos suvaržymai, kurie buvo įtvirtinti 1961 metų BPK susiję su specialių žinių panaudojimu. Be to, atsirado ir naujų suvaržymų.

Vienas iš probleminių klausimų, kuris keliamas mokslinėje literatūroje tai, kad naujajame LR BPK specialisto atliekami objektų tyrimai sutapatinami su ekspertize. Dingsta specialių žinių panaudojimo formų (specialistas, ekspertas) savitumai, ribojamas specialisto savarankiškumas, kaltinimui sudaromos palankios galimybės naudotis tik specialistų tyrimais. Neabejotina, jog ekspertiniai tyrimai praktikoje yra aukštesnio lygio ir dėl to jie yra patikimesi. Tačiau tampa išimtinė, skiriama teisėjo ar teismo specialių žinių panaudojimo forma. Kalbant apie įtariamųjų,

⁴² Ekspertizų atlikimo tvarką reglamentuoja: LR teismo ekspertizės įstatymas (Valstybės žinios. 2002. Nr. 112-4969); LR Teisingumo ministro 2003 m. gegužės 26 d. įsakymu Nr. 159 patvirtinti „Ekspertizų atlikimo Lietuvos teismo ekspertizės centre nuostatai“.

kaltinamųjų, turinčių psichikos sutrikimų teisių ir teisėtų interesų užtikrinimą bei remdamiesi apibendrinta archyvinių baudžiamųjų bylų tyrimo analize, pastebime, jog ikiteisminio tyrimo pareigūnai savo praktikoje mieliau naudojami specialisto paslaugomis.⁴³ Kadangi tokiu atveju ikiteisminio tyrimo pareigūnas neprivalo informuoti apie tai nei įtariamojo, nei gynybos. Esant tokiai situacijai specialių žinių panaudojimo galimybę turi tik kaltinimas.

Kita su tuo susijusi problema, kai formuluojama užduotis specialistui, įtariamasis ar jo gynėjas netenka procesinių galimybių pateikti specialistui klausimus, vertinti specialisto išvadas ikiteisminiame tyrime. „Tokia padėtis sudaro sąlygas šališkam specialių žinių panaudojimui ir bylos tyrime“⁴⁴ Be to, tokia padėtis gali lemti ir galimus įtariamųjų, turinčių psichikos sutrikimų, teisių ir teisėtų interesų pažeidimus ar jų suvaržymus. Paminėtina, jog Rusijos Federacijos baudžiamojo proceso kodekse, priimtame dar 1923 metais buvo numatyta jog ekspertai kviečiami visada, kai per tardymą ar teisminį tyrimą būtinos specialios mokslo žinios. Ekspertizė būtina nustatant <...> psichiatrinę kaltinamojo <...> būklę, jei tardytojui ar teismui dėl to kyla abejonių. Tai nemažiau aktualu ir šiandienai, kadangi nekyla abejonių jog ekspertinė specialių žinių panaudojimo forma yra kur kas patikimesnė bei padarytos išvados gali turėti esminės reikšmės įtariamųjų, kaltinamųjų procesinėms teisėms ir teisėtiems interesams užtikrinti. Todėl manome, kad baudžiamojo proceso metu iškilus bet kokioms abejonėms dėl įtariamojo, kaltinamojo psichikos būklės būtina rinktis ekspertinę specialių žinių panaudojimo formą. Kitas argumentas tas, jog įtariamojo, kaltinamojo psichikos būklė turi būti vertinama viso proceso metu ir ji gali keistis.

Būtina paminėti ir tai, jog 1961 metų redakcijos Baudžiamojo proceso kodeksas sudarė palankesnes galimybes kaltinamajam, neišskiriant ir turinčių psichikos sutrikimų, naudotis specialiomis žiniomis ikiteisminiame tyrime. Pagal tuometinį BPK 72 str., tardytojas neturėjo teisės atmesti kaltinamojo ar jo gynėjo prašymo skirti ekspertizę, jeigu aplinkybės, kurias prašoma nustatyti, turi reikšmę bylai. Minėtos nuostatos 2002 metų LR BPK nebėra. Naujajame, 2002 metų BPK įtariamasis, kaltinamasis prarado procesinę specialių žinių panaudojimo garantiją, buvusią 1961 metų BPK, pagal kurią tardytojas kaltinamojo ar jo gynėjo prašymu privalėjo skirti ekspertizę bylos aplinkybėms išsiaiškinti (BPK 172 str.). Manome, jog tokia nuostata naujosios redakcijos Baudžiamojo proceso kodekse būtina, kadangi galima situacija jog įtariamojo, kaltinamojo, turinčio psichikos sutrikimų gynėjams kyla pagrįstų abejonių dėl ginamojo psichikos būklės ir jos gali būti reikšmingos baudžiamojo proceso metu.

Pagal naująją 2002 metų BPK įstatymą ekspertinį tyrimą ikiteisminiame tyrime skiria ikiteisminio tyrimo teisėjas, ir tik tada, kai prašo prokuroras (BPK 209 str.). Įtariamasis gali

⁴³ Archyvinės bylos: 51-1-0536-05, 51-1-0539-05, 51-1-0549-05, 51-1-0207-06, 51-1-0208-06, 51-1-0253-06, 51-1-0274-06. Akmenės rajono apylinkės teismas.

⁴⁴ Ten pat. P.83.

prašyti prokurorą inicijuoti ekspertizės skyrimą, o jei šis atsisako tai daryti, įtariamasis gali skųstis aukštesniam prokurorui, o pastarojo atsisakymą skųsti ikiteisminio tyrimo teisėjui. „Daugiapakopis ekspertinio tyrimo skyrimo mechanizmas, kaltinimo galimybė kontroliuoti gynybos iniciatyvą siekti ekspertinio tyrimo rodo, kad įtariamojo galimybės naudotis specialiomis žiniomis, įrodant nekaltumą, itin menkos. Taigi įtariamajam ir kaltinamajam asmeniui galima sakyti, atimamos teisės ikiteisminiame tyrime įrodyti bylos aplinkybes remiantis specialiomis žiniomis. Ekspertizės skyrimo teisinė kontrolė, kuri buvo įvesta ir kuri siekė sudaryti šalims lygias galimybes naudotis specialiomis žiniomis ikiteisminiame tyrime pasirodė neveiksminga, deklaratyvi. Kaltinimas retai inicijuoja ekspertizių skyrimą ikiteisminiame tyrime, nes specialisto išvada jam parankesnė ir ji tolygi ekspertizei. Procesinis mechanizmas, kai įtariamasis ar gynėjas dėl ekspertizės skyrimo privalo kreiptis į prokurorą, jo atsisakymą skųsti aukštesniam prokurorui, o pastarojo atsisakymą skųsti ikiteisminio tyrimo teisėjui, reikalauja daug laiko ir jėgų. Tai rimti barjerai trukdantys siekti ekspertinio tyrimo.“⁴⁵ Tokią nuomonę belieka palaikyti, kadangi daugiapakopė ekspertinio tyrimo skyrimo sistema įtvirtinta Baudžiamojo proceso kodekse sudaro prielaidas galimiems įtariamųjų, kaltinamųjų turinčių psichikos sutrikimų teisių ir teisėtų interesų suvaržymams. Kitaip sakant, įtariamojo, turinčio psichikos sutrikimų galimybės naudotis specialiomis žiniomis, įrodant galimą psichikos sutrikimą, itin menkos.

Kitas svarbus momentas, kuris stabdo specialių žinių panaudojimą ikiteisminiame tyrime ekspertiniu būdu, tai, kad naujasis LR BPK (105 str.) numato jog ekspertui ar specialistui sumokėtos sumos gali būti išieškotos iš kaltinamojo arba nuteistojo. Pažymėtina, kad 1961 metų BPK proceso ekspertiniai tyrimai šalims buvo nemokami.

Dar vienas svarbus momentas tai, kad „įstatymų leidejas nenuosekliai „išmėto“ eksperto teises keliose normose ir reglamentuodamas skirtingas baudžiamojo proceso stadijas: ekspertui ekspertizės darymo teismo nagrinėti metu suteikia daugiau teisių, negu ikiteisminio tyrimo metu. BPK 286 str. 4 d. nurodoma, kad ekspertas, ekspertizės metu nustatęs reikšmingų bylai aplinkybių, dėl kurių nebuvo teirautasi, turi teisę nurodyti jas ekspertizės akte. Manytume, kad ši nuostata turėtų būti įtraukta į bendrąsias eksperto teises (BPK 86 str.). Įstatymas numato, kad teismas, įvertinęs ekspertizės aktą, kaip nepakankamai išsamų ar nepakankamai pagrįstą, turi teisę paskirti naują ekspertizę. Ikiteisminio tyrimo dalyviai, susipažindami su ekspertizės aktu, jį taip pat vertina ir gali įvertinti, kaip nepakankamai išsamų. Įstatymas, kuris išsamiai reglamentuoja ekspertizės skyrimą ir supažindinimą su jos aktu, šios galimybės proceso dalyviams kažkodėl nesuteikia. Proceso dalyviai, norėdami išsiaiškinti iškilusius neaiškumus, negali ikiteisminio

⁴⁵ Ten pat. P.87.

tyrimo metu užduoti ekspertui klausimų.⁴⁶ Galima situacija, kai klausimai ekspertui pateikiami nepakankamai tikslūs ar tam tikri klausimai iš vis neužduodami, tačiau jų išsprendimas ekspertizės metu turi reikšmę įtariamojo, turinčio psichikos sutrikimų pripažinimui procesiškai neveiksniu. Kadangi įstatymų leidėjas nustato skirtingas eksperto teises ikiteisminiame tyrime ir teisminiame nagrinėjame, todėl atliekant ekspertizę ikiteisminio tyrimo metu, ekspertas nustatęs reikšmingų bylai aplinkybių, dėl kurių nebuvo teirautasi, jų nepateiks. Manome, kad toks skirtingas eksperto teisių reglamentavimas sudaro prielaidas galimam nesavalaikiam įtariamojo psichikos sutrikimų nustatymui ir teisėtų interesų pažeidimui.

Iš aukščiau pateiktos analizės matyti, kad ekspertizė ir objektų tyrimas, kaip specialių psichiatrijos žinių panaudojimo formos yra lygiavertės, kadangi priimant procesinius sprendimus galima remtis tiek eksperto, tiek specialisto išvadomis. Teisinėje literatūroje sutinkama nuomonė, kad ikiteisminio tyrimo stadijoje visi klausimai reikalaujantys specialių žinių turėtų būti išspręsti objektų tyrimo (LR BPK 205, 206 str.) nustatyta tvarka. Ekspertizė skirtina tik tais atvejais, kai objektų tyrimo metu objektai gali būti sunaikinti, sugadinti arba pakeisti ar vėliau nebus galima atlikti jų pakartotinio tyrimo ar tyrimo rezultatai prieštarauja kitai ikiteisminio tyrimo medžiagai.⁴⁷ Tokia komentaro autorių nuomonė pagrįsta proceso optimalumo principu, tačiau kalbant apie įtariamojo, turinčio psichikos sutrikimų, psichikos būklės nustatymą negalime vadovautis vien tik proceso optimalumo principu. Būtina turėti galvoje, kad nuo tyrimo metu gautų rezultatų gali priklausyti ar asmuo bus pripažintas nepakaltinamu, ribotai pakaltinamu arba nustatyta, kad įtariamajam sutrikusi psichika ir dėl to jis negali pilnavertiškai įgyvendinti procesines teises. Kokią tai turi reikšmę, jau buvo minėta anksčiau. Kitą vertus čia tinka posakis, *greitas teisingumas ne visada geras teisingumas*.

Toliau būtina pasakyti, kad pagrindinės problemos kyla ikiteisminio tyrimo metu, kai sprendžiamas klausimas skirti teismo ekspertizę, o kada apsiriboti objektų tyrimu. Nes „kai galima įtarti, kad asmuo gali būti nepakaltinamas ar ribotai pakaltinamas, arba padarius nusikalstamą veiką jam sutriko psichika ir dėl to jis negali suvokti savo veiksmų esmės (priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo pradžios pagrindai – 393 str.), procese kaip ekspertas dalyvauja psichiatras ir atlieka ekspertizę 396 str. nurodytais atvejais. Priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo procese (392-406 str.) baudžiamojo įstatymo uždraustą veiką padariusio asmens psichikos būklė patikrinama ir nustatoma tik paskyrus teismo psichiatrinę ekspertizę (396 str.). Psichiatro, kaip specialisto, išvada nurodytais atvejais nėra numatyta Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekse, tačiau jos pagrindu gali būti skiriama

⁴⁶ Burda R., Juškevičiūtė J. Specialiųjų žinių naudojimo formų Lietuvos baudžiamajame procese optimizavimas. Jurisprudencija, 2006, t. 11(89); P. 22.

⁴⁷ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras // Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras, 2003. P.557.

psichiatrijos ekspertizė.⁴⁸ Galime sutikti su J.Zajančauskienės nuomone jog tokiu atveju dirbamas dvigubas darbas ir baudžiamasis procesas netampa optimalus. Kadangi praktikoje dažni atvejai jog tyrėjai dėl įtariamojo psichikos būklės turėdami abejonių iš pradžių kreipiasi į psichiatrą specialistą pateikdami klausimą ar tikslinga įtariamajam skirti stacionarinę arba ambulatorinę psichiatrinę ekspertizę.

Apibendrinami šiame skyriuje pateiktą informaciją, galime padaryti keletą išvadų:

- Akivaizdu, jog ikiteisminio tyrimo pareigūnams ar prokurorams būtina turėti bent minimalias teisės psichiatrijos, psichologijos žinias, kurios padeda geriau suprasti įtariamuosius su psichikos sutrikimais bei imtis būtinų procesinių priemonių jų teisėms ir teisėtiems interesams užtikrinti. Tyrėjams ir prokurorams nėra būtinos ekspertinio lygio žinios, kadangi tai, jau ekspertų kompetencija. Tačiau bazinės žinios būtinos prokurorams, formuluojant konkrečias užduotis ekspertams, kadangi prokuroras formuluojamais klausimais nustato pagrindines ekspertizės ribas ir kryptis. Dėl šių priežasčių būtina kelti tyrėjų, prokurorų kvalifikaciją, siekiant išvengti procesinių klaidų.

- Ikiteisminio tyrimo pareigūnams ar prokurorams gali būti naudinga šiame skyriuje pateikta informacija apie tipinius galimus įtariamųjų psichikos sutrikimų požymius, dėl kurių jie vėliau proceso metu gali būti pripažinti nepakaltinamais, ribotai pakaltinamais ar procesiškai neveiksniais arba ribotai veiksniais. Todėl kilus bet kokioms abejonėms dėl įtariamojo psichikos būklės ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras, jau pirmojo kontakto metu su įtariamuoju, privalo atkreipti dėmesį į jo *kalbą, išprusimą, išorinius požymius* ir pan.

- Tikslinga Baudžiamojo proceso kodekse įtvirtinti imperatyvų reikalavimą, kad ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras, jau pirmosios apklausos metu, išsiaiškintu įtariamojo psichikos būklę užduodamas jam su tuo susijusius klausimus, tai yra Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 188 str. 3 d. papildyti žodžiais dėl įtariamojo psichikos būklės: „yra turėjęs galvos traumų, sirgo psichikos liga, ar yra gydesis arba gydosi psichikos sveikatos priežiūros įstaigoje“ ir visą straipsnį išdėstyti taip:

„188 straipsnis. Įtariamojo apklausa ikiteisminio tyrimo metu

1. Ikiteisminio tyrimo metu, iki kaltinamojo akto surašymo, įtariamasis turi būti apklaustas.
2. Įtariamasis visada apklausiamas prieš jam skiriant kardomąją priemonę.
3. Apklausos pradžioje įtariamojo paklausama, ar jis yra turėjęs galvos traumų, sirgo psichikos liga, ar yra gydesis arba gydosi psichikos sveikatos priežiūros įstaigoje, prisipažįsta padaręs nusikalstamą veiką, kurios padarymu įtiriamas. Po to pasiūloma duoti parodymus apie įtarimo esmę. Vėliau įtariamajam gali būti užduodami klausimai.

⁴⁸ Kanapeckaitė J. Įtariamųjų psichikos trūkumų (sutrikimų) atskleidimas ir nustatymas. Jurisprudencija, 2005, t. 75(67); P.47.

4. Įtariamojo apklausos protokolas surašomas laikantis šio Kodekso 179 straipsnyje nustatytą reikalavimų. Įtariamojo parodymai protokole užrašomi pirmuoju asmeniu ir kiek galima pažodžiui. Jeigu reikia, nurodomi įtariamajam užduoti klausimai ir jo atsakymai.

5. Proceso dalyvių prašymu arba ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar ikiteisminio tyrimo teisėjo iniciatyva į jaunesnio kaip aštuoniolikos metų įtariamojo apklausą gali būti kviečiamas valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos atstovas arba psichologas, kurie padeda apklausti nepilnametį, atsižvelgdami į jo socialinę ir psichologinę brandą.“

- Manome, jog įtariamųjų psichikos sutrikimams nustatyti baudžiamajame procese būtina nustatyti vienodą specialių žinių naudojimo formą – ekspertizę.

3. PROCESINĖS ĮTARIAMŪJŲ, KALTINAMŪJŲ, TURINČIŲ PSICHIKOS SUTRIKIMŲ, TEISIŲ IR TEISĖTŲ INTERESŲ UŽTIKRINIMO GARANTIJOS

„Žmogaus teisių ir laisvių garantijos gali būti traktuojamos kaip tam tikra teisės normų, principų ir priemonių sistema, padedanti užtikrinti žmogaus teises ir laisves; tokių teisių užtikrinimą valstybėje atskleidžia joje egzistuojanti garantijų sistema.“⁴⁹

Viena pagrindinių įtariamojo, kaltinamojo, turinčio psichikos sutrikimų teisių ir teisėtų interesų užtikrinimo garantijų baudžiamajame procese - teisė į gynybą.

Europos Žmogaus Teisių Teismas akcentuoja, jog teisė į gynybą asmeniui privalo būti besąlygiškai užtikrinama ir realizuojama, jeigu proceso metu atsiranda net menkiausia abejonė dėl įtariamojo, kaltinamojo negalimumo ar nevisiško galimumo gintis pačiam dėl tam tikrų priežasčių. Pažymėtina, kad „Konstitucijos 31 straipsnio 6 dalyje nustatyta asmens teisė į gynybą, taip pat ir teisė turėti advokatą yra absoliuti, ji negali būti paneigta ar suvaržyta jokiais pagrindais ir jokiais sąlygomis. Asmens, įtariamo padarius nusikaltimą, ir kaltinamojo teisė į gynybą yra viena iš žmogaus teisių apsaugos garantijų, ji yra būtina sąlyga tam, kad būtų teisingai nubaustas kiekvienas nusikalstamą veiką padaręs asmuo ir kad nekaltas asmuo nebūtų patrauktas baudžiamajon atsakomybėn ir nuteistas. Iš Konstitucijos 31 straipsnio 6 dalyje įtvirtintos teisės į gynybą, taip pat ir teisės turėti advokatą kyla įstatymų leidėjo pareiga įstatymais sukonkretinti, kaip įgyvendinama ši asmens konstitucinė teisė. Nustatydamas šį teisinį reguliavimą įstatymų leidėjas yra saistomas Konstitucijos. Iš konstitucinės teisės į gynybą, taip pat teisės turėti advokatą kyla ir valstybės institucijų pareiga užtikrinti, kad galimybė įgyvendinti šias teises būtų reali.“⁵⁰

Vienas iš pagrindų užtikrinti būtiną gynėjo dalyvavimą baudžiamajame procese – įtariamojo, kaltinamojo, turinčio psichinių sutrikimų, nesugebėjimas savarankiškai įgyvendinti teisės į gynybą.

3.1. Privalomas gynėjo dalyvavimas

Įtariamųjų, kaltinamųjų, o tame tarpe ir su sutrikusia psichika, teisės yra išdėstytos visų demokratinių valstybių bei Europos pamatiniuose teisės aktuose, - ne išimtis ir Lietuva. Čia svarbi Lietuvos Respublikos Konstitucija kaip pamatinis teisės aktas, kuriam negali prieštarauti joks kitas

⁴⁹ Birmontienė T. Žmogaus socialinė raida- V.: Homo liber. 2001, P. 201.

⁵⁰ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. vasario 12 d. nutarimas „Dėl Lietuvos advokatūros įstatymo 26 straipsnio 3 ir 4 dalių atitikties Lietuvos Respublikos konstitucijai“. //Valstybės žinios. 2001, Nr. 14-445.

įstatymas ar poįstatyminis teisės aktas, varžantis ar apribojantis įtariamųjų, kaltinamųjų teises ir teisėtus interesus. Konstitucijos 31 straipsnis savotiškas įtariamojo, kaltinamojo pamatinių teisių, kurių pagrindu kiekvienas asmuo įtariamasis nusikaltimo padarymu gali gintis, katalogas. Minėtame straipsnyje nurodoma, jog „<...> asmeniui, kuris įtariamasis padaręs nusikaltimą, ir kaltinamajam nuo jų sulaikymo arba pirmosios apklausos momento garantuojama teisė į gynybą, taip pat ir teisė turėti advokatą.“⁵¹

Šiuo požiūriu nemažiau svarbi ir Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija⁵² (toliau-Konvencija) priimta 1950 metais, kurią Lietuva ratifikavo ir tokiu būdu ji tapo Lietuvos teisinės sistemos dalimi. Kalbant apie įtariamųjų, kaltinamųjų, turinčių psichikos sutrikimų, teisių ir teisėtų interesų apsaugą svarbus minėtos konvencijos 6 straipsnis, kuris yra Konstitucijos 31 str. analogas. Minėtame straipsnyje skelbiama, kad „Kiekvienas kaltinamas nusikaltimo padarymu asmuo turi mažiausiai šias teises:

a) būti skubiai ir išsamiai jam suprantama kalba informuotas apie pateikiamo jam kaltinimo pobūdį ir pagrindą;

b) turėti pakankamai laiko ir galimybių pasirengti savo gynybai;

c) gintis pats ar padedamas savo paties pasirinkto gynėjo arba, jei neturi pakankamai lėšų gynėjui atsilyginti ir kai tai reikalinga teisingumo interesams, nemokamai gauti advokato pagalbą; <...>“.

Čia būtina pasakyti, kad Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas taip pat yra pasisakęs šiuo klausimu. Būtina paminėti kai kurias Konstitucinio Teismo nuostatas: „Asmeniui, kuris įtariamasis padaręs nusikaltimą, ir kaltinamajam nuo jų sulaikymo arba pirmosios apklausos momento garantuojama teisė į gynybą, taip pat ir teisė turėti advokatą. Minėta Baudžiamojo proceso kodekso norma ne tik neprieštaruoja Konstitucijai - ji derinasi su esminėmis baudžiamojo proceso įstatymo nuostatomis, yra pagrįsta užsienio valstybių teisine praktika bei mūsų šalies realaus teisinio gyvenimo logika; <...> Konstitucijos 31 straipsnyje deklaruojama įtariamojo ir kaltinamojo teisė į gynybą. Teisė į gynybą - tai visuma įtariamajam ir kaltinamajam įstatymo suteiktų teisių gintis nuo iškilusio įtarimo ar pareikšto kaltinimo.“⁵³

Jungtinių Tautų Organizacijos Generalinės Asamblėjos 1989 m. kovo 13 d. rezoliucija (A/RES/43/1173) patvirtinto "Visų bet kokia forma sulaikytų ar įkalintų asmenų gynybos principų sąvada".⁵⁴ Šio sąvado 17 principas skelbia, kad sulaikytas asmuo turi teisę gauti teisinę advokato

⁵¹ Lietuvos Respublikos Konstitucija // Valstybės žinios. 1992, Nr. 33-1014.

⁵² Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija // Valstybės žinios. 1995, Nr. 40-987

⁵³ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. lapkričio 18 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 58 straipsnio antrosios dalies 3 punkto atitikimo Lietuvos Respublikos konstitucijai“ // Valstybės žinios. 1994, Nr. 91-1789.

⁵⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. vasario 12 d. nutarimas „Dėl Lietuvos advokatūros įstatymo 26 straipsnio 3 ir 4 dalių atitikties Lietuvos Respublikos konstitucijai“ // Valstybės žinios. 2001, Nr. 14-445.

pagalbą; netrukus po arešto kompetentingas organas jį informuoja apie šią teisę ir jam suteikiamos protingos galimybės ja pasinaudoti.

Išnagrinėjus normas, garantuojančias teisę į gynybą, galima padaryti išvadą, kad šios teisės turinį sudaro įtariamojo ir kaltinamojo teisių bei procesinių garantijų sistema, kuri duoda galimybę neigti arba ginčyti iškilusį įtarimą ar pateiktą kaltinimą. Todėl gynyba yra kryptinga baudžiamojo persekiojimo atsvara, kuria siekiama apsaugoti teisėtus įtariamojo ar kaltinamojo interesus. Taigi įtariamojo, kaltinamojo teisė į gynybą yra konstitucinis principas, kurį įtariamasis ar kaltinamasis įgyvendina pats arba per pasirinktą gynėją. Atsižvelgdami į aukščiau išdėstytą, galime teigti, jog teisė į gynybą turi ypatingą svarbą, kadangi įtariamajam suteikia galimybę neigti arba ginčyti iškilusį įtarimą arba pareikštą kaltinimą, priimtą procesinį sprendimą, nutartį ar teismo sprendimą. Būtent todėl teisės į gynybą garantavimo, kaip konstitucinio principo, turi būti griežtai laikomasi visose baudžiamojo proceso stadijose.

Kadangi psichikos sutrikimai baudžiamojo proceso metu apriboja įtariamųjų, kaltinamųjų galimybę suvokti, atgaminti gynybai reikšmingas aplinkybes, savarankiškai naudotis visomis procesinėmis teisėmis ir garantijomis, atlikti visas procesines pareigas bei atsakyti už jų nevykdymą, todėl tai, teisinių priemonių pagalba (privalomas gynėjo dalyvavimas baudžiamajame procese), turi būti kompensuojama. Baudžiamojo proceso įstatymas numato tam tikrus ypatumus užtikrinant įtariamųjų, kaltinamųjų, turinčių psichikos sutrikimų, teises ir teisėtus interesus. Todėl toliau aptarsime vieną iš svarbiausių teisių ir teisėtų interesų užtikrinimo garantijų baudžiamajame procese – būtiną gynėjo dalyvavimą. Atskleisime šio instituto svarbą įtariamojo, kaltinamojo teisių ir teisėtų interesų užtikrinimui bei aptarsime diskutuotinus klausimus ir su tuo susijusią problematiką.

Pagrindinės pamatinės įtariamojo, kaltinamojo teisės baudžiamajame procese numatytos LR BPK 21 str., 22 str., 44 str. Kalbant apie įtariamojo, kaltinamojo, turinčio psichikos sutrikimų, teises ir teisėtus interesus, viena iš svarbiausių yra LR BPK 44 str. 8 dalis, kurioje nurodoma, kad „kiekvienas nusikalstamos veikos padarymu įtariamasis ar kaltinamasis asmuo gali gintis pats arba per pasirinktą gynėją, o neturėdamas pakankamai lėšų gynėjui atsilyginti turi nemokamai gauti teisinę pagalbą įstatymo, reglamentuojančio valstybės garantuojamos teisinės pagalbos teikimą, nustatyta tvarka.“ Savarankiškai įgyvendinti savo teisę į gynybą įtariamasis gali tik tuomet, kai teisingai ir tiksliai supranta pareikšto įtarimo ar kaltinimo esmę, procesinių teisių turinį, atliekamų procesinių veiksmų tikslą ir reikšmę, surinktų baudžiamojoje byloje duomenų svarbą. Be pašalinių pagalbos gali pasinaudoti visomis gynybos priemonėmis (duoti paaiškinimus, surašyti skundus ir prašymus, rinktis reikalingus gynybai dokumentus ir t.t.). Logiška teigti, jog tik būdamas psichiškai sveiku, įtariamasis, kaltinamasis galės savarankiškai ginti savo teises. Praktikoje psichikos sutrikimai dažniausiai riboja įtariamojo,

kaltinamojo sugebėjimą, be pašalinių pagalbos, dalyvauti procesiniuose veiksmuose, t.y. naudotis visomis gynybos priemonėmis ir būdais. Todėl minėto kodekso 51 str. išvardijami atvejai, kada gynėjo dalyvavimas baudžiamajame procese yra privalomas. LR BPK 51 str. įtvirtinta imperatyvi nuostata, jog „nagrinėjant <...> asmenų, dėl <...> psichinių trūkumų negalinčių pasinaudoti savo teise į gynybą, bylas“, gynėjo dalyvavimas yra būtinas. Tokiu atveju pagrindiniu teisių ir teisėtų interesų gynėju bei garantu tampa gynėjas. Atkreiptinas dėmesys, jog įstatymų leidėjas išdėstydamas 51 str. (Būtinas gynėjo dalyvavimas) atvejus, kada gynėjo dalyvavimas yra būtinas, 1 d. nurodo, jog gynėjo dalyvavimas būtinas tik nagrinėjant baudžiamąsias bylas: „1) *nagrinėjant* bylas dėl veikų, kuriomis įtariamas ar kaltinamas nepilnametis; 2) *nagrinėjant* neregijų, kurčių, nebylių ir kitų asmenų, dėl fizinių ar psichinių trūkumų negalinčių pasinaudoti savo teise į gynybą, bylas; 3) *nagrinėjant* nemokančių proceso kalbos asmenų bylas; <...> 5) *nagrinėjant* bylas dėl nusikaltimų, už kuriuos gali būti skiriamas laisvės atėmimas iki gyvos galvos; <...> 9) *nagrinėjant* bylą teisme pagreitinto proceso tvarka.“ Tokia formuluotė diskutuotina, kadangi akivaizdu, jog gynėjo dalyvavimas aukščiau nurodytais atvejais būtinas ne tik nagrinėjant tokio pobūdžio bylas, bet ir jas tiriant. Autorius mano, jog siekiant išvengti dviprasmiškos minėto straipsnio nuostatų interpretacijos praktikoje, būtina nurodytus punktus papildyti žodžiais „tiriant ir“. Tokiu atveju nekiltu abejonių jog esant įtariamajam bei kaltinamajam, turinčiam psichikos sutrikimų, gynėjo dalyvavimas būtinas „tiriant ir nagrinėjant <...> asmenų, dėl <...> psichinių trūkumų negalinčių pasinaudoti savo teise į gynybą bylas.“

Kitas svarbus momentas nurodytas LR BPK 52 str. 2 d. „Ikiteisminio tyrimo pareigūnui, prokurorui ir teismui neprivalomas <...> asmens, kuris dėl <...> psichinių trūkumų negali pats pasinaudoti teise į gynybą, <...>, pareikštas atsisakymas gynėjo.“ Paprastai įtariamasis, kaltinamasis, turintis psichikos sutrikimų, ir suprasdamas savo veikos pavojingumą bei baudžiamumą, negali tiksliai suprasti, kodėl jo veika kvalifikuojama pagal vieną, o ne pagal kitą Baudžiamojo kodekso straipsnį, kodėl kai kurios aplinkybės pripažįstamos sunkinančiomis jo atsakomybę ir pan. Todėl akivaizdu, jog įtariamasis, kaltinamasis, turintis psichikos sutrikimų, negali teisingai nuspręsti ir dėl būtino gynėjo dalyvavimo, todėl tokiu atveju įstatymų leidėjas pasirūpina privalomu gynėjo dalyvavimu.

LR BPK 50 str. (Gynėjo kvietimas ir paskyrimas) 2 d. numatyta, jog „Įtariamasis, kaltinamasis ir nuteistasis turi teisę pasirinkti ir pasikviesti sau tinkamą gynėją. Įtariamojo, kaltinamojo ar nuteistojo pavedimu gynėją gali pakviesti jų atstovai pagal įstatymą arba kiti asmenys, kuriems įtariamasis, kaltinamasis ar nuteistasis tai paveda.“ Gynėjo ir ginamojo tarpusavio santykiai paprastai grindžiami vidiniu pasitikėjimu ir sąžiningumu vienas kitam. Manome, jog įtariamojo, kaltinamojo, turinčių psichikos sutrikimų, teisė pasirinkti ir pasikviesti

sau tinkamą gynėją, yra gerbtina, tačiau dažniausiai toks asmuo nesugebantis suprasti baudžiamojo proceso esmės, negali suprasti ir gynybos svarbos bei savarankiškai nuspręsti, kuris gynėjas jam yra tinkamas. Be to, dažniausiai praktikoje asmenų, turinčiu psichikos sutrikimų, finansinė padėtis, sveikatos būklė, neleidžia jam šia teise pasinaudoti.

Įtariamąjį savarankiškai gynyba bei gynėjo dalyvavimas procese yra lygiavertės konstitucinės teisės į gynybą realizavimo formos. Gynėjo dalyvavimas procese neužkerta kelio įtariamajam, kaltinamajam su psichikos sutrikimais asmeniškai realizuoti savo teisę į gynybą. Todėl ikiteisminio tyrimo pareigūnai, prokurorai ir teismai privalo skirti gynėją, siekiant užtikrinti tokių asmenų teises ir teisėtus interesus, valstybės garantuojamus teisinės pagalbos įstatymo nustatyta tvarka.⁵⁵ Čia svarbi Europos Žmogaus Teisių Teismo suformuluota nuostata sprendimo byloje *Croissant prieš Vokietiją*:

*„Konvencijos 6 str. 3 d. c p. suteikia asmeniui, kaltinamam nusikaltimo padarymu teisę į jo pasirinkto gynėjo pagalbą. Vis dėlto ir nepaisant pasitikėjimo tarp advokato ir kliento svarbos, ši teisė negali būti absoliuti. Ji neišvengiamai apribojama tais atvejais, kai teikiama nemokama teisinė pagalba, taip pat kai teismai turi nuspręsti, ar reikia paskirti kaltinamajam advokatą vadovaujantis teisingumo interesais. Skirdami advokatą gynėju, teismai neabejotinai turi atsižvelgti į kaltinamojo norus, tačiau teismai gali šių norų nepaisyti, kai yra tinkamas ir pakankamas pagrindas manyti, kad tai būtina teisingumo interesais.“*⁵⁶

Be to, teismas minėtoje byloje suformulavo nuostata, jog teismai vadovaudamiesi teisingumo interesais gali paskirti advokatą atsižvelgdami į „<...> proceso dalyką, faktinius ir teisinius klausimus *bei kaltinamojo asmenybę*, <...>“ jei šis advokatas gali geriausiai užtikrinti gynybą. Be to, kalbant apie įtariamąjį, kaltinamojo, turinčio psichikos sutrikimų, teises ir teisėtų interesų užtikrinimą, kaip jau buvo minėta anksčiau, teisės paprastai realizuojamos valstybinės teisinės pagalbos teikimo nustatyta tvarka.⁵⁷ Aišku, suteikiant valstybinę teisinę pagalbą, įtariamasis, kaltinamasis nepraranda teisės pasirinkti gynėją, tačiau ir šiuo atveju galimybės pasirinkti, dažniausiai yra ribotos. Paprastai praktikoje valstybinė teisinė pagalba užtikrinama per atitinkamos vietovės Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos tarnybų, įsteigtų apygardų pagrindu⁵⁸, koordinatorius, vadovaujantis valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymo 21 str. nustatyta tvarka.⁵⁹ Advokatas kviečiamas pagal atitinkamas vietovės advokatų budėjimo grafiką.

⁵⁵ Lietuvos Respublikos Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymas // Valstybės žinios. 2000, Nr. 30-827.

⁵⁶ Teismų praktika. Vilnius. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas. 2005, Nr. 23, P. 397-400.

⁵⁷ Archyvinės bylos: 51-1-102-04, 51-1-126-04, 51-1-315-04, 51-1-346-05, 51-1-540-05. Akmenės rajono apylinkės teismas.

⁵⁸ Lietuvos Respublikos Teisingumo ministro 2005 m. balandžio 5 d. įsakymas Nr. 1R-105 “Dėl valstybės garantuojamos teisinės pagalbos tarnybų steigimo ir viešųjų įstaigų Vilniaus advokatų kontoros bei Šiaulių viešosios advokatų kontoros pertvarkymo”// <http://www.teisinepagalba.lt/?top=seco&item=taktseco&aktoid=82826>; prisijungimo laikas: 2006-09-12.

⁵⁹ Lietuvos Respublikos Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymas // Valstybės žinios. 2000, Nr. 30-827.

Kitas ne mažiau svarbus klausimas, susijęs su įtariamųjų teisių ir teisėtų interesų užtikrinimu, kuris jau buvo nagrinėtas mokslininkų darbuose,⁶⁰ nuo kurio momento būtina užtikrinti gynėjo dalyvavimą. Kaip jau buvo minėta baigiamajame darbe, ikiteisminis tyrimas, kuriame įtariamasis, turintis psichikos sutrikimų, gali vykti bendra tvarka arba toks tyrimas gali virsti priverčiamųjų priemonių taikymo procesu (procesinės formos diferenciacija). Priverčiamųjų medicinos priemonių procesas pradedamas (LR BPK 393 str.) tada, kai ikiteisminio tyrimo metu nustatoma, jog asmuo yra nepakaltinamas, ribotai pakaltinamas arba po nusikalstamos veikos padarymo jam sutriko psichika ir dėl to jis negali suvokti savo veiksmų esmės arba jų valdyti. LR BPK 396 str. 3 d. teigiama, jog priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo proceso metu gynėjo dalyvavimas yra būtinas nuo nutarties skirti psichiatrijos ekspertizę, priėmimo momento, jeigu jis anksčiau nedalyvavo byloje bendrais pagrindais. Tokios įstatyminės nuostatos diskutuotinos. Kadangi įstatymų leidėjas numato skirtingą, būtiną gynėjo dalyvavimo procese, užtikrinimo momentą. Galima situacija, jog psichiatrijos ekspertizė įtariamajam atliekama, ikiteisminiai tyrimai įpusėjęs ar baigiantis, kai jau atlikta ne mažai ikiteisminio tyrimo veiksmų. Be to, skirti ekspertizę ikiteisminio tyrimo metu galima tik tokiu atveju, kada baudžiamajame byloje yra surinkta pakankamai duomenų, leidžiančių pagrįstai manyti, jog nusikalstamą veiką padarė būtent tas asmuo, kurio atžvilgiu ekspertizė ir skiriama. Todėl renkant tai patvirtinančius duomenis paprastai tam tikri veiksmai atliekami ir su pačiu įtariamuoju. Galima situacija, kai ekspertizės metu paaiškėjus, jog asmuo yra nepakaltinamas, kyla klausimas, ar iki ekspertizės atlikti procesiniai veiksmai su įtariamuoju turi įrodomąją reikšmę. Kitas klausimas, jei jie atlikti nedalyvaujant gynėjui, ar nebuvo pažeistos įtariamojo teisės ir teisėti interesai ir tokie veiksmai yra niekiniai. „Manome, kad kiekviena pagrįsta abejonė dėl įtariamojo psichikos būklės, o ne ekspertinė išvada dėl nepakaltinamumo, turėtų garantuoti būtiną gynėjo dalyvavimą ikiteisminio tyrimo metu.“⁶¹ Tokia nuostata pagrįsta įtariamojo procesiniu veiksmu ikiteisminio tyrimo ar bylos nagrinėjimo teisme metu. Todėl manome, kad esant bet kokiai abejonėi dėl įtariamojo psichikos būklės privalomas gynėjo dalyvavimas turi būti užtikrinamas nuo sulaikymo ar pirmosios apklausos momento (LR BPK 50 str. 1 d.).

Dar vienas svarbus momentas kalbant apie įtariamojo, kaltinamojo, turinčio psichikos sutrikimų teisės į gynybą užtikrinimą, yra tai, jog gynyba turi būti reali ir veiksminga. Europos Žmogaus Teisių Teismas išsakė tokią nuostatą byloje *Franquesa Freixas prieš Ispaniją* (pareiškimo Nr. 53590/99, sprendimas priimtas 2000 m. lapkričio 21 d.)⁶² : „*Konvencija yra sukurta siekiant garantuoti ne teorines ar iliuzines teises, bet teises, kurios yra realios ir*

⁶⁰ Kanapeckaitė J. Baudžiamasis procesas dėl nusikalstamų veikų, kuriomis įtariamieji (kaltinami) asmenys su fiziniais ar psichikos trūkumais (sutrikimais): daktaro dis. soc. mokslai: teisė (01S) / LTU. - V., 2004. P. 76,77.

⁶¹ Ten pat. P. 78.

⁶² Teismų praktika. Vilnius. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas. 2005, Nr. 23, P. 406.

veiksmingos. Taigi institucijos, įgaliotos suteikti nemokamą teisinę pagalbą ir paskirti gynėją, turi užtikrinti, kad pastarasis gali veiksmingai ginti kaltinamąjį.“ Ta pati nuostata Europos Žmogaus Teisių Teismo išplėtotą byloje Imbrioscia prieš Šveicariją. (pareiškimo Nr. 13972/88, sprendimas priimtas 1993 m. lapkričio 24 d.)⁶³: „Prisimintina, kad Konvencija yra sukurta <...> garantuoti ne teorines ar iliuzines teises, bet teises, kurios yra realios ir veiksmingos ir, kad gynėjo paskyrimas savaime neužtikrina pagalbos, kurią jis gali suteikti kaltinamajam veiksmingumą.“ Europos Žmogaus Teisių Teismo praktika šia prasme yra ganėtinai didelė. Paminėtinos ir kai kurios kitos Europos Žmogaus Teisių Teismo nuostatos: „Teismas pripažįsta jog esant tokiam atvejui kada ikiteisminio tyrimo metu pareiškėjui neteikiama reikiama teisinė pagalba, valstybė negali būti laikoma atsakinga už kiekvieno paskirto teikti teisinę pagalbą ar kaltinamojo pasirinkto gynėjo nekokybišką darbą. Dėl advokato profesijos nepriklausomumo gynybos organizavimas iš esmės yra ginamojo ir jo gynėjo tarpusavio reikalas; pagal Konvencijos 6 str. 3 d. c punktą, susitariančių valstybių institucijų įsikišimo reikalaujama tik tada, kai gynėjo nesugebėjimas veiksmingai ginti (ikiteisminiame tyrime ar nagrinėjant bylą teisme) yra akivaizdus arba į gynybos neefektyvumą atkreiptas jų dėmesys. Teismas atkreipė dėmesį į tai, kad būdas, kuriuo Konvencijos 6 str. 1 d. ir 3 d. c p. turi būti taikomi ikiteisminio tyrimo metu, priklauso nuo atitinkamo proceso ypatybių ir bylos aplinkybių. Siekiant nustatyti, ar 6 str. tikslas – teisingas bylos nagrinėjimas – yra pasiektas, turi būti atsižvelgiama į šios bylos tyrimo ir nagrinėjimo proceso visumą.“⁶⁴ Manome, kad bylose, kur įtariamas ar kaltinamas asmuo, turintis psichikos sutrikimą, valstybės institucijos įgaliotos suteikti nemokamą teisinę pagalbą ir paskirti gynėją privalo būti atsakingos už kiekvieno paskirto teikti teisinę pagalbą gynėjo nekokybišką darbą. Gynybos organizavimas negali būti iš esmės ginamojo (turinčio psichikos sutrikimą) ir jo gynėjo tarpusavio reikalas. Valstybės įgaliotos institucijos privalo įsikišti, kai gynėjo nesugebėjimas veiksmingai ginti (ikiteisminiame tyrime ar nagrinėjant bylą teisme) yra akivaizdus. Taigi manome, jog minėtos Europos Žmogaus Teisių Teismo nuostatos įpareigoja ikiteisminio tyrimo pareigūną, prokurorą ar teisumą gavus informacijos, jog gynėjas nevykdo Lietuvos Respublikos advokatūros įstatymo 39 str. 1 d. reikalavimų – sąžiningai atlikti savo pareigas arba jas vykdo netinkamai, apie tai pranešti Lietuvos advokatūrai, o prireikus, vadovaudamasis LR BPK 51 str. 3 d., paskirti kitą gynėją. Tokios nuostatos yra visiškai suderinamos su greito ir teisingo bylos nagrinėjimo bei kaltinamojo efektyvios teisės į gynybą principais. Minėtas nuostatas galime pailiustruoti bylos Daud prieš Portugaliją⁶⁵ (pareiškimo Nr. 22600/93, sprendimas priimtas 1998 m. balandžio 21 d.) bei Czekalla⁶⁶ prieš Portugaliją

⁶³ Ten pat. P. 393.

⁶⁴ Ten pat. P. 389.

⁶⁵ Ten pat. P. 408.

⁶⁶ Ten pat. P. 412.

(pareiškimo Nr. 33830/97, sprendimas priimtas 2002 m. spalio 10 d.), pavyzdžiais. Europos Žmogaus Teisių teismas bylose Daud prieš Portugaliją bei Czekalla prieš Portugaliją nusprendė, kad dėl to, jog nacionalinis teismas nesiėmė priemonių užtikrinti tinkamą gynybą, buvo pažeisti Žmogaus Teisių ir pagrindinių laisvių Konvencijos 6 str. 1 d. ir 3 d. c p. Byloje Daud prieš Portugaliją šis sprendimas priimtas todėl, kad nacionalinis teismas nesiėmė priemonių pakeisti gynybos nevykdančios pareiškėjui valstybės paskirtos gynėjos ir, kad naujai paskirtai valstybės gynėjai nebuvo suteikta pakankamai laiko tinkamai pasirengti gynybai. Byloje Czekalla prieš Portugaliją Portugalijos Aukščiausiasis Teismas nepriėmė gynėjų surašyto kasacinio skundo, kuriame nebuvo laikomasi vidaus teisės reikalavimų tinkamai išdėstyti apskundimo pagrindus ir nurodyti, kaip turėtų būti aiškinamos bei taikomos tariamai pažeistos nuostatos, nors turėjo imtis pozityvių priemonių – pasiūlyti paskirtai advokatei papildyti ar pataisyti paduotą skundą.

Apibendrinami šiame poskyryje išdėstyti pastebėjimai galime teigti:

- Privalomas gynėjo dalyvavimas turi būti užtikrintas visuose proceso veiksmuose, atliekamuose su įtariamuoju, kaltinamuoju, turinčiu psichikos sutrikimų (pvz. skiriant ekspertizę, atliekant parodymų patikrinimą bei atliekant kitus proceso veiksmus).

- Akivaizdu, jog bylose, kuriose įtariamieji, kaltinamieji su psichikos sutrikimais, gynėjo dalyvavimas būtinas ne tik nagrinėjant tokio pobūdžio bylas, bet ir jas tiriant. Autorius mano, jog siekiant išvengti dviprasmiškos LR BPK 51 str. nuostatų interpretacijos praktikoje, būtina 1d. 1), 2), 3), 5), 9) punktus papildyti žodžiais „tiriant ir“. Tokiu atveju nekiltu abejonių jog esant įtariamajam bei kaltinamajam, turinčiam psichikos sutrikimų, gynėjo dalyvavimas būtinas „tiriant ir nagrinėjant <...> asmenų, dėl <...> psichinių trūkumų negalinčiu pasinaudoti savo teise į gynybą bylas.“

- Praktikoje įtariamiesiems, kaltinamiesiems turintiems psichikos sutrikimų, dažniausiai paskiriamas gynėjas valstybės garantuojamos teisinės pagalbos teikimo nustatyta tvarka. Akivaizdu, jog atlygis advokatams⁶⁷ už tokių asmenų gynybą nėra tas, kurį paprastai gynėjai gauna gindami asmenis sutarčių pagrindu. Todėl gynėjo interesas rūpintis įtariamojo, kaltinamojo, turinčio psichikos sutrikimų, teisėmis ir teisėtais interesais, bylos eigoje, nėra itin didelis. Be to, akivaizdu jog dėl jau minėtų priežasčių, toks įtariamasis ar kaltinamasis negali įvertinti ar jam teikiama teisinė pagalba nėra formali, yra efektyvi ir veiksminga.

- Baudžiamosiose bylose, kuriose įtariamasis, kaltinamasis su psichikos sutrikimais ir proceso vykstančio bendra tvarka, ir priverčiamųjų priemonių taikymo proceso metu būtina užtikrinti vienodą būtino gynėjo įstojimo momentą (nežiūrint, kad šio proceso metu gynėjo

⁶⁷ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2006 m. gegužės 2 d. nutarimas Nr. 396 “Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2001 m. sausio 22 d. nutarimo Nr. 69 "Dėl Advokatams už antrinės teisinės pagalbos teikimą ir koordinavimą mokamo užmokesčio dydžių ir mokėjimo taisyklių patvirtinimo" pakeitimo” //Valstybės žinios. 2006, Nr. 50-1817.

dalyvavimas būtinas nuo nutarties skirti psichiatrijos ekspertizę priėmimo momento BPK 396 str. 3 d.). LR BPK 393 str. 1 dalyje numatytais atvejais gynėjo dalyvavimas turėtų būti užtikrinamas remiantis BPK 51 straipsnio 1 dalies 2 punkto, 52 straipsnio 2 dalies nuostatomis.

- Siekiant išvengti Konvencijos 6 str. 3 d. c p. pažeidimų bei asmenų, turinčių psichikos sutrikimų teisių ir teisėtų interesų suvaržymų ar pažeidimų ir atsižvelgiant į Europos Žmogaus Teisių Teismo susiklosčiusią praktiką, ikiteisminio tyrimo pareigūnai, prokurorai ir teismai įgyja pareigą, gavę duomenų, jog gynyba yra neveiksminga, formali, imtis priemonių gynėjui pakeisti. Praktikoje pasitaiko atveju, kai gynėjas dalyvauja tik pirmosios apklausos metu ir baigus ikiteisminį tyrimą, todėl tokia gynyba yra formali.

3.2. Atstovai pagal įstatymą

Gynėjo dalyvavimas baudžiamajame procese yra tik viena įtariamųjų, kaltinamųjų, turinčių psichikos sutrikimų, teisių ir teisėtų interesų užtikrinimo garantijų ir teisės į gynybą realizavimo formų. Lietuvos Konstitucinis Teismas yra pabrėžęs, jog „susidaro išpūdis, kad teisinėje praktikoje teisė į gynybą yra tik gynėjo dalyvavimas baudžiamajame procese ir pamirštama, kad šio konstitucinio principo turinys yra daug platesnis“⁶⁸

Visų pirma būtina apibrėžti *atstovo* sampratą. *Atstovas* yra - proceso subjektas, ginantis kito proceso subjekto interesus. Taigi atstovas gali ginti įtariamųjų, kaltinamųjų, tame tarpe ir turinčių psichikos sutrikimų, interesus. Tam, kad atstovas galėtų sėkmingai teikti pagalbą atstovaujajam, jam suteikiamos visos atstovaujamojo teisės.⁶⁹ Baudžiamojo proceso kodeksas numato dviejų rūšių atstovavimą:

1. *Atstovai pagal įstatymą;*

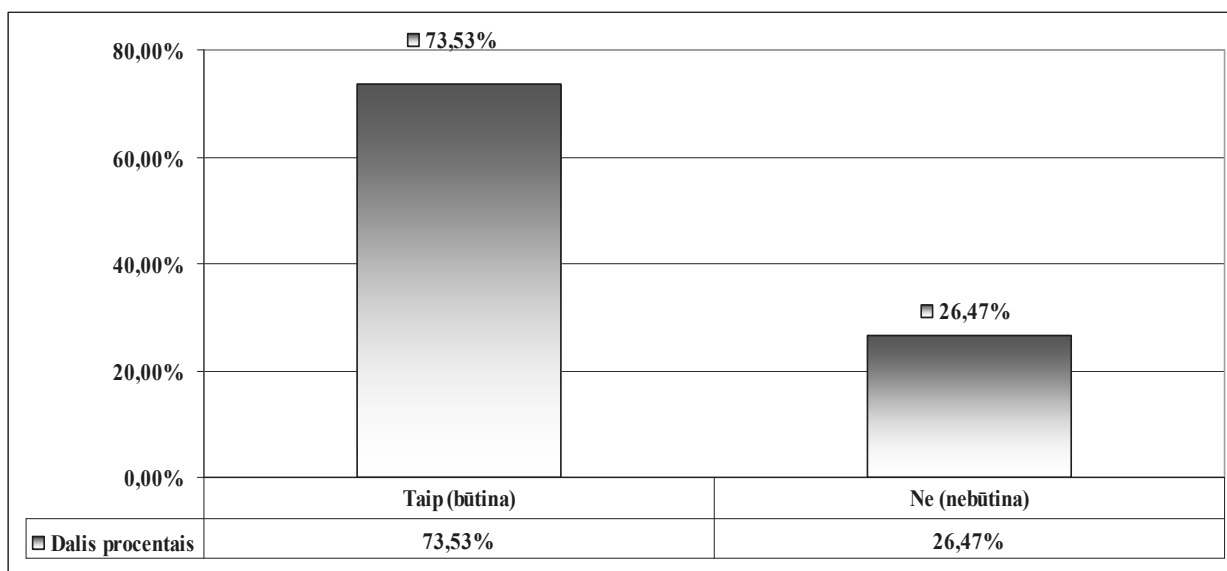
2. *Atstovai pagal įgaliojimą.*

Todėl baudžiamajame procese išskiriami *įstatyminiai ir įgaliotieji atstovai*. Įgaliotieji atstovai gali būti advokatai, o įstatymo numatytais atvejais ir advokatų padėjėjai. Atstovų pagal įstatymą paskirtis ginti atstovaujamųjų teises ir teisėtus interesus, kai proceso dalyviai dėl

⁶⁸ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. lapkričio 18 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 58 straipsnio antrosios dalies 3 punkto atitikimo Lietuvos Respublikos konstitucijai“. // Valstybės žinios. 1994, Nr. 91-1789.

⁶⁹ Goda G., Kazlauskas M., Kuconis P. Baudžiamojo proceso teisė. Vilnius. Teisinės informacijos centras. 2005, P. 91.

amžiaus (socialinės brandos) ar neveiksnumo negali to padaryti patys. Teisininkų darbuose sutinkama nuomonė, jog atstovams pagal įstatymą akcentuojama daugiau ne teisinė, o psichologinė pagalba. Iš žemiau pateiktos diagramos matyti, jog iš visų apklausoje dalyvavusių respondentų net 73,5 proc. nurodė, kad įstatyminių atstovų dalyvavimas baudžiamosiose bylose, kur įtariamasis, kaltinamasis turi psichikos sutrikimų yra būtinas.

6 pav. Ar įstatyminių atstovų dalyvavimas baudžiamosiose bylose, kur įtariamasis, kaltinamasis turi psichikos sutrikimų yra būtinas

LR BPK 53 str. 1 dalyje apibrėžta, jog „Įtariamojo, kaltinamojo, nuteistojo <...> atstovai pagal įstatymą gali dalyvauti procese ir ginti savo atstovaujamo proceso dalyvių interesus, jeigu šie yra nepilnamečiai arba nustatyta tvarka pripažinti neveiksniais, išskyrus atvejus, kai tai prieštarautų nepilnamečio ar neveiksnaus asmens interesams.“ Matome, jog atstovus pagal įstatymą baudžiamajame procese gali turėti įtariamasis, kaltinamasis, taip pat ir turintys psichikos sutrikimų, tik dviem atvejais: 1. Jei šie asmenys yra nepilnamečiai; 2. Nustatyta tvarka pripažinti neveiksniais. „Taigi įstatymas leidžia dalyvauti baudžiamajame procese nepilnamečio įtariamojo, kaltinamojo atstovui pagal įstatymą. Todėl, kad nepilnamečio amžius ir socialinė branda jam neužtikrina reikiamo baudžiamąjo proceso eigos supratimo ir procesinių teisių panaudojimo savo interesams apginti.⁷⁰“ Nepilnamečiais baudžiamajame procese laikomi asmenys, kuriems nusikalstamos veikos padarymo metu nebuvo suėję 18 metų, tačiau priklausomai nuo padarytos nusikalstamos veikos, buvo suėję 14 arba 16 metų. Amžius svarbus nusikalstamos veikos padarymo metu, kadangi tokiu atveju numatytos papildomos, nepilnamečiams būdingomis, garantijomis. LR BK numato ir išimtis. BK 81 str. 2 d. nurodytomis sąlygomis nepilnamečio statusas gali būti taikomas ir asmeniui, kuriam

⁷⁰ Lietuvos Respublikos baudžiamąjo proceso kodekso komentaras // Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras, 2003. P.152.

nusikalstamos veikos padarymo metu buvo suėję 18 metų, tačiau nebuvo suėję 21 metai. Teismas gali atsižvelgti į padarytos nusikalstamos veikos pobūdį, motyvus bei kitas bylos aplinkybes, o prireikus ir į specialisto paaiškinimus ar išvadą, ir gali nuspręsti kad toks asmuo, pagal socialinę brandą, prilygsta nepilnamečiui. Paaiškėjus tokioms aplinkybėms ikiteisminio tyrimo metu, klausimą, dėl asmens prilyginimo nepilnamečiui, turi išspręsti ikiteisminio tyrimo teisėjas. Taigi matome, kad įstatymo leidėjas pasirūpina, visų pirma, nepilnamečiais, kurie dėl socialinės brandos negali pasinaudoti procesinėmis teisėmis ir ginti savo interesus. Įtariamajam, kaltinamajam nepilnamečiui, turinčiam psichikos sutrikimų, tokiu atveju galimas atstovavimas pagal įstatymą. Tačiau kalbant apie pilnamečius įtariamuosius, kaltinamuosius, turinčius psichikos sutrikimų, situacija kita. Kadangi LR BPK 53 str. 1 d. galimybė procese dalyvauti pilnamečio įtariamojo, kaltinamojo atstovams pagal įstatymą numatyta tik tuo atveju, jei pilnametis nustatyta tvarka pripažintas neveiksiu. Sąvoka *nustatyta tvarka* praktikoje reiškia, kad asmuo pripažįstamas neveiksniu civilinio proceso nustatyta tvarka. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso⁷¹ 2.10 str. nurodyta, jog asmuo gali būti pripažintas neveiksniu jeigu dėl psichinės ligos arba silpnaprotystės negali suprasti savo veiksmų reikšmės arba jų valdyti. Toks asmuo teismo tvarka gali būti pripažintas neveiksniu. Darytina išvada, jog atstovai pagal įstatymą gali dalyvauti baudžiamajame procese atstovaudami tik įtariamuosius, kaltinamuosius, įstatymo nustatyta tvarka pripažintus neveiksniais, tačiau LR CK 2.11 str. (Fizinių asmenų civilinio veiksnio apribojimas) numato, jog „fizinių asmenų civilinis veiksnumas gali būti apribotas teismo tvarka, jeigu jie piktnaudžiauja alkoholiniais gėrimais, narkotikais, narkotinėmis ar toksinėmis medžiagomis. Kai asmens veiksnumas apribojamas, jam yra nustatoma rūpyba.<...>“. LR BPK sąvokų formuluotė tikslintina, nes LR BPK 53 str. 1 d. įtvirtinta nuostata tik dėl neveiksnių asmenų atstovavimo pagal įstatymą. Būtina, kad įstatymų leidėjas įtvirtintu nuostata, jog gali būti atstovaujami ne tik įstatymo nustatyta tvarka pripažinti neveiksniūs, bet ir *ribotai veiksnūs* įtariamieji, kaltinamieji, nukentėjusieji.

Baigiamajame darbe jau buvo minėta, kad psichikos sutrikimai dažniausiai įtariamiesiems, kaltinamiesiems apriboja galimybę suprasti baudžiamąjį proceso esmę, eigą bei procesinių teisių panaudojimą savo interesams ginti, o tai labai panašu į nepilnamečius, kuriems minėta galimybė ribojama dėl amžiaus ir socialinės brandos. Be to, galima situacija, kai asmuo, turintis psichikos sutrikimų, nėra pripažintas neveiksniu ar ribotai veiksmu civilinio proceso teisės nustatyta tvarka, tačiau padaro nusikalstamą veiką ir tampa įtariamuoju, kaltinamuoju baudžiamajame procese. Manome, jog tokios procesinės nuostatos diskriminuoja pilnamečius įtariamuosius, kaltinamuosius, turinčius psichikos sutrikimų, ta prasme, jog nenumato galimybės pasinaudoti atstovų pagal įstatymą pagalba, baudžiamajame procese, įgyvendinant teises ir teisėtus interesus.

⁷¹ Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas // Valstybės žinios, 2000, Nr. 74-2262 (su pakeitimais ir papildymais).

Remiantis archyvinių baudžiamųjų bylų pavyzdžiais galime padaryti išvadą, kad baudžiamosiose bylose, kuriose įtariamieji, kaltinamieji su psichikos sutrikimais, atstovai pagal įstatymą paprastai nedalyvauja, kitaip nei bylose, kur įtariamieji kaltinamieji nepilnamečiai, turintys psichikos sutrikimų.⁷² Tai patvirtina, jog pilnamečiai įtariamieji, kaltinamieji, iki ikiteisminio tyrimo pradžios nebuvo pripažinti neveiksniais ar ribotai veiksniais civilinio proceso nustatyta tvarka. Minėtose bylose nedalyvavo nei tėvai (įtėviai), nei įstaigų, besirūpinančių ar globojančių įtariamuosius, kaltinamuosius, atstovai.

LR BPK 53 str. 2 dalyje numatyta, kas gali būti atstovais pagal įstatymą. „Atstovais pagal įstatymą gali būti nepilnamečio arba neveiksnaus įtariamojo, kaltinamojo, nuteistojo <...> tėvai, įtėviai, globėjai, rūpintojai arba įstaigos, kurios globoja ar rūpinasi įtariamuoju, kaltinamuoju, nuteistuoju <...>, įgalioti asmenys.“ Iš to matyti, kad atstovais baudžiamajame procese gali būti tėvai, globėjai rūpintojai arba įstaigos, kurios rūpinasi įtariamųjų, kaltinamųjų globa. Manome, kad tokia įstatyminė nuostata nėra visiškai tiksli, kadangi būtina atsižvelgti į įtariamųjų, kaltinamųjų padėti baudžiamojo proceso metu nulemta psichikos būklės, todėl jiems būtina ne tik teisinė, bet ir moralinė pagalba. Tokia pagalba įtariamiesiems, kaltinamiesiems gali suteikti ne tik tėvai, tačiau ir šeimos nariai (pvz. žmona, vyras) ar artimieji giminaičiai. LR BK 248 straipsnyje (Sąvokų išaiškinimas) šeimos nariai, artimieji giminaičiai įvardijami, kaip „artimieji giminaičiai yra tėvai (įtėviai), vaikai (įvaikiai), broliai, seserys, seneliai ir vaikaičiai. <...> nusikaltimą padariusio asmens šeimos nariai yra kartu su juo gyvenantys tėvai (įtėviai), vaikai (įvaikiai), broliai, seserys ir jų sutuoktiniai, taip pat nusikaltimą padariusio asmens sutuoktinis arba asmuo, su kuriuo nusikaltimą padaręs asmuo bendrai gyvena neįregistravęs santuokos (partnerystė), sutuoktinio tėvai.“ Be to, LR BPK 38 straipsnyje (Šeimos nariai), šeimos nariais įvardijami „kartu su tuo asmeniu gyvenantys tėvai (įtėviai), vaikai (įvaikiai), broliai, seserys ir jų sutuoktiniai, taip pat asmens sutuoktinis arba asmuo, su kuriuo asmuo bendrai gyvena neįregistravęs santuokos (partnerystė), sutuoktinio tėvai.“ Manome, jog LR BPK 53 str. 2 d. būtiną papildyti, suteikiant teisę atstovais pagal įstatymą baudžiamajame procese dalyvauti ir šeimos nariams bei giminaičiams, kurie galėtų atstovauti įtariamųjų, kaltinamųjų, turinčių psichikos sutrikimų, interesams. Tokia nuostata grindžiama ir tuo, jog praktikoje nereti atvejai, kad nusikalstamas veikas padaro asmenys, esantys specialių internatinių, globos ir rūpybos įstaigų auklėtiniai. Paprastai minėti asmenys neturi tėvų, o rūpintis jais paskirtos globos ir rūpybos įstaigos. Manome, jog dėl asmenų, kuriais besirūpina tokios įstaigos, gausos, tinkamo bei veiksmingo atstovavimo įtariamųjų, kaltinamųjų, turinčių psichikos sutrikimų, interesams, galimybės itin menkos. Išplėtus ratą asmenų (šeimos nariai, artimieji giminaičiai), galinčių

⁷² Archyvinės bylos: 51-1-102-04, 51-1-126-04, 51-1-315-04, 51-1-346-05, 51-1-540-05, 51-2-0002-06, 51-1-0207-06. Akmenės rajono apylinkės teismas.

dalyvauti procese įstatymiais atstovais, minėta problema būtų išspręsta, nes įtariamieji, kaltinamieji neturintys tėvų ar tėvių, dažnai turi artimųjų giminaičių ar pilnamečių šeimos narių, kurie jais besirūpina, nors ir negyvena kartu.

Kitas svarbus momentas kalbant apie įtariamųjų, kaltinamųjų, turinčių psichikos sutrikimų, teises ir teisėtus interesus nurodytas LR BPK 53 str. 3 d. „<...> Atstovas pagal įstatymą paprastai dalyvauja procese kartu su asmeniu, kuriam atstovauja. Ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro nutarimu bei teismo nutartimi gali būti atsisakyta leisti atstovui pagal įstatymą dalyvauti procese kaip atstovui, jeigu tai prieštarautų nepilnamečio ar neveiksnaus asmens interesams. Tokiu atveju ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ar teismas turi užtikrinti, kad procese dalyvautų kitas atstovas pagal įstatymą, o kai tokios galimybės nėra, – laikinai, kol bus išspręstas naujo atstovo pagal įstatymą klausimas, paskirti atstovu bet koki kitą asmenį, galintį tinkamai atstovauti nepilnamečio ar neveiksnaus asmens interesams.“ Tokia įstatymų leidėjo nuostata logiška, kadangi atstovavimas įtariamojo, kaltinamojo interesams negali būti *veiksmingas* jei atstovavimas prieštarauja tokių asmenų interesams. Tokiu atveju neužtikrinama atstovo pagal įstatymą paskirtis. Be to, ankstesniajame baigiamojo darbo poskyryje apibrėžėme veiksmingos gynybos svarbą kalbant apie įtariamųjų, kaltinamųjų, turinčių psichikos sutrikimų teisių ir teisėtų interesų užtikrinimą.

Apibendrinami šiame poskyryje išdėstyti pastebėjimus galime padaryti keletą išvadų:

- Atstovų pagal įstatymą dalyvavimas baudžiamosiose bylose, kuriose įtariamieji, kaltinamieji, turintys psichikos sutrikimų, turi daugiau psichologinę, o ne teisinę reikšmę. Be to, atstovavimas pagal įstatymą neturėtų būti formalus ir kiek įmanoma padėti tokiems įtariamiesiems, kaltinamiesiems įgyvendinti teises ir teisėtus interesus. Padėti procesinių veiksmų metu bendrauti su ikiteisminio tyrimo pareigūnais, prokurorais ar teismo metu.

- Taip pat, ne mažiau svarbi pagalba patikrinant priimtus procesinius sprendimus, surašytus dokumentus ir panašiai, atsižvelgiant į atstovaujamojo interesus. Be to, atstovai pagal įstatymą, būdami įtariamojo, kaltinamojo šeimos nariais, artimais giminaičiais ir dalyvaudami kartu su atstovaujamaisiais proceso veiksmuose, tuo pačiu gali pastebėti ir neveiksmingos advokato gynybos atvejus ir apie tai informuoti teisėsaugos, teisėtvarkos institucijas bei imtis priemonių, kad toks gynėjas būtų pakeistas kitu, galinčiu tinkamai ir veiksmingai ginti atstovaujamojo teises ir teisėtus interesus.

- Atsižvelgiant į poskyryje išdėstyti pastebėjimus, siūlome LR BPK 53 str. pakeitimais, papildant 1 d. ir ją išdėstyti taip: „1. Įtariamojo, kaltinamojo, nuteistojo arba nukentėjusiojo atstovai pagal įstatymą gali dalyvauti procese ir ginti savo atstovaujamojo proceso dalyvių interesus, jeigu šie yra nepilnamečiai arba nustatyta tvarka pripažinti neveiksniais, *ribotai veiksniais arba dėl psichikos trūkumų negali pasinaudoti įstatymų suteiktomis teisėmis*, išskyrus

atvejus, kai tai prieštarautų nepilnamečio ar *nustatyta tvarka pripažinto* neveiksnaus, *ribotai veiksnus arba turinčio psichikos trūkumų* asmens interesams.“

Be to, siūlome papildyti minėto straipsnio 2 d. ir ją išdėstyti taip: „2. Atstovais pagal įstatymą gali būti nepilnamečio, *įstatymo nustatyta tvarka pripažinto* neveiksnaus, *ribotai veiksnus arba dėl psichikos trūkumų negalinčio pasinaudoti įstatymų suteiktomis teisėmis* įtariamąjį, kaltinamąjį, nuteistąjį ir nukentėjusįjį ~~tėvai, tėviai,~~ *šimos nariai, artimieji giminaičiai*, globėjai, rūpintojai arba įstaigos, kuri globoja ar rūpinasi įtariamuoju, kaltinamuoju, nuteistuoju ar nukentėjusiuoju, įgalinti asmenys.“

IŠVADOS, REKOMENDACIJOS, PASIŪLYMAI

Baigiamajame darbe išanalizuotas įtariamųjų, kaltinamųjų su psichikos sutrikimais teisių ir teisėtų interesų užtikrinimo veiksmingumas. Magistro baigiamojo darbo hipotezė - baudžiamajame procese įtariamųjų, kaltinamųjų, turinčių psichikos sutrikimų, teisės ir teisėti interesai *užtikrinami nepakankamai*, nes nekompetentingai vykdomas tokių asmenų psichikos sutrikimų atskleidimo ir nustatymo procesas. Tai patvirtinama remiantis darbo autoriaus praktine veikla, atlikto tyrimo, naudotais mokslinio tyrimo metodais. Pateikiame apibendrintas magistro baigiamojo darbo autoriaus išvadas praktiniu ir teoriniu aspektais. Pateikiame pasiūlymus bei rekomendacijas kaip spręsti nagrinėjamas problemas:

1. Terminas *psichikos sutrikimai* baudžiamajo proceso moksle turi specialią procesinę teisinę reikšmę ir vartojamas kalbant apie tokius sutrikimus, dėl kurių įtariamasis, kaltinamasis negali savarankiškai įgyvendinti teisės į gynybą.

2. Negalėjimas savarankiškai įgyvendinti teisę į gynybą dėl psichikos sutrikimų, turi būti pripažintas remiantis baudžiamajo proceso moksle pateiktais vertinimo kriterijais (*intelektiniu, valiniu ir atminties*), siekiant išvengti tokių asmenų teisių ir teisėtų interesų suvaržymų ar pažeidimų.

3. Įtariamųjų, kaltinamųjų psichikos sutrikimai yra svarbūs procesinės formos atžvilgiu, nes baudžiamasi procesas gali vykti bendra tvarka arba su išimtimis (Priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo procesas). Taikoma skirtinga procesinė bylų tyrimo ir nagrinėjimo procedūra, kitaip sakant *procesinės formos diferenciacija*.

4. Akivaizdu, jog ikiteisminio tyrimo pareigūnams ar prokurorams būtina turėti bent minimalias teisės psichiatrijos, psichologijos žinias, kurios padeda geriau suprasti įtariamuosius su psichikos sutrikimais bei imtis būtinų procesinių priemonių jų teisėms ir teisėtiems interesams užtikrinti. Tyrėjams ir prokurorams nėra būtinos ekspertinio lygio žinios, kadangi tai, jau ekspertų kompetencija. Tačiau bazinės žinios būtinos prokurorams, formuluojant konkrečias užduotis ekspertams, kadangi prokuroras formuluojamais klausimais nustato pagrindines ekspertizės ribas ir kryptis. Dėl šių priežasčių būtina kelti tyrėjų, prokurorų kvalifikaciją, siekiant išvengti procesinių klaidų.

5. Ikiteisminio tyrimo pareigūnams ar prokurorams gali būti naudinga šiame darbe pateikta informacija apie tipinius galimus įtariamųjų psichikos sutrikimų požymius, dėl kurių jie vėliau proceso metu gali būti pripažinti nepakaltinamais, ribotai pakaltinamais ar procesiškai neveiksniais arba ribotai veiksniais. Todėl kilus bet kokioms abejonėms dėl įtariamojo psichikos

būklės ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras, jau pirmojo kontakto metu su įtariamoju, privalo atkreipti dėmesį į jo *kalbą, išprusimą, išorinius požymius* ir pan.

6. Tikslinga baudžiamojo proceso kodekse įtvirtinti imperatyvų reikalavimą, kad ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras, jau pirmosios apklausos metu, išsiaiškintu įtariamojo psichikos būklę užduodamas jam su tuo susijusius klausimus. Todėl rekomenduojame Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 188 str. 3 d. papildyti žodžiais dėl įtariamojo psichikos būklės: *„yra turėjęs galvos traumų, sirgo psichikos liga, ar yra gydėsis arba gydosį psichikos sveikatos priežiūros įstaigose“* ir visą straipsnio dalį išdėstyti taip: *3. Apklausos pradžioje įtariamojo paklausama, ar jis yra turėjęs galvos traumų, sirgo psichikos liga, ar yra gydėsis arba gydosį psichikos sveikatos priežiūros įstaigose, prisipažįsta padaręs nusikalstamą veiką, kurios padarymu įtariamasis. Po to pasiūloma duoti parodymus apie įtarimo esmę. Vėliau įtariamajam gali būti užduodami klausimai.*

7. Neabejotina, jog ekspertiniai tyrimai praktikoje yra aukštesnio lygio nei specialisto ir dėl to jie yra patikimesi. Be to skiriasi eksperto ir specialisto specialių žinių panaudojimo galimybės bei eksperto ir specialisto tyrimo rezultatų teisinė (įrodomoji) reikšmė. Manome, jog įtariamųjų psichikos sutrikimams nustatyti baudžiamajame procese būtina įtvirtinti vienodą specialių žinių naudojimo formą – ekspertizę.

8. Privalomas gynėjo dalyvavimas turi būti užtikrintas visuose proceso veiksmuose, atliekamuose su įtariamoju, kaltinamoju, turinčiu psichikos sutrikimų (pvz. skiriant ekspertizę, atliekant parodymų patikrinimą bei atliekant kitus proceso veiksmus).

9. Siekiant išvengti dviprasmiškos LR BPK 51 str. nuostatų interpretacijos praktikoje autorius rekomenduoja 1d. 1), 2), 3), 5), 9) punktus papildyti žodžiais *„tiriant ir“*. Tokiu atveju nekiltu abejonių jog esant įtariamajam bei kaltinamajam, turinčiam psichikos sutrikimų, gynėjo dalyvavimas būtinas tiriant ir nagrinėjant tokio pobūdžio bylas. Minėto straipsnio 1. d. 2 p. išdėstyti taip *„2) tiriant ir nagrinėjant neregijų, kurčių, nebylių ir kitų asmenų, dėl fizinių ar psichinių trūkumų negalinčių pasinaudoti savo teise į gynybą, bylas“*

10. Baudžiamosiose bylose, kuriose įtariamasis, kaltinamasis su psichikos sutrikimais ir proceso vykstančio bendra tvarka, ir priverčiamųjų priemonių taikymo proceso metu būtina užtikrinti vienodą būtino gynėjo įstojimo momentą (nežiūrint, kad šio proceso metu gynėjo dalyvavimas būtinas nuo nutarties skirti psichiatrijos ekspertizę priėmimo momento BPK 396 str. 3 d.). LR BPK 393 str. 1 dalyje numatytais atvejais gynėjo dalyvavimas turėtų būti užtikrinamas remiantis BPK 51 straipsnio 1 dalies 2 punkto, 52 straipsnio 2 dalies nuostatomis. Todėl manome, kad kiekviena pagrįsta abejonė dėl įtariamojo psichikos būklės, o ne ekspertinė išvada dėl nepakaltinamumo, turėtų garantuoti būtiną gynėjo dalyvavimą ikiteisminio tyrimo metu.

11. Praktikoje įtariamiesiems, kaltinamiesiems turintiems psichikos sutrikimų, dažniausiai paskiriamas gynėjas, valstybės garantuojamos teisinės pagalbos teikimo nustatyta tvarka. Manome, kad bylose, kur įtariamasis ar kaltinamasis asmuo turintis psichikos sutrikimų, valstybės institucijos įgaliotos suteikti nemokamą teisinę pagalbą privalo būti atsakingos už kiekvieno paskirto teikti teisinę pagalbą gynėjo nekokybišką darbą. Valstybės įgaliotos institucijos privalo įsikišti, kai gynėjo nesugebėjimas veiksmingai ginti (ikiteisminiame tyrime ar nagrinėjant bylą teisme) yra akivaizdus. Todėl siekiant išvengti Konvencijos 6 str. 3 d. c p. pažeidimų ir atsižvelgiant į Europos Žmogaus Teisių Teismo susiklosčiusią praktiką, ikiteisminio tyrimo pareigūnai, prokurorai ir teismai įgyja pareigą, gavę duomenų, jog gynėjas nevykdo Lietuvos Respublikos advokatūros įstatymo 39 str. 1 d. reikalavimų – sąžiningai atlikti savo pareigas arba jas vykdo netinkamai, apie tai pranešti Lietuvos advokatūrai, o prireikus, vadovaudamasis LR BPK 51 str. 3 d., paskirti kitą gynėją.

12. Atstovų pagal įstatymą dalyvavimas baudžiamosiose bylose, kuriose įtariamieji, kaltinamieji, turintys psichikos sutrikimų, turi daugiau psichologinę, o ne teisinę reikšmę. Šios rūšies atstovavimo paskirtis padėti įtariamiesiems, kaltinamiesiems, turintiems psichikos sutrikimų, įgyvendinti teises ir teisėtus interesus. Padėti procesinių veiksmų metu bendrauti su ikiteisminio tyrimo pareigūnais, prokurorais ar teismo metu. Be to, atstovai pagal įstatymą, būdami įtariamojo, kaltinamojo šeimos nariais, artimais giminaičiais ir dalyvaudami kartu su atstovaujamaisiais proceso veiksmuose, tuo pačiu gali pastebėti ir neveiksmingos advokato gynybos atvejus ir apie tai informuoti teisėsaugos, teisėtvarkos institucijas bei imtis priemonių, kad toks gynėjas būtų pakeistas kitu.

13. Siūlome LR BPK 53 str. pakeitimus, papildant 1 d. ir ją išdėstyti taip: „1. Įtariamojo, kaltinamojo, nuteistojo arba nukentėjusiojo atstovai pagal įstatymą gali dalyvauti procese ir ginti savo atstovaujamų proceso dalyvių interesus, jeigu šie yra nepilnamečiai arba nustatyta tvarka pripažinti neveiksniais, *ribotai veiksniais arba dėl psichikos trūkumų negali pasinaudoti įstatymų suteiktomis teisėmis*, išskyrus atvejus, kai tai prieštarautų nepilnamečio ar *nustatyta tvarka pripažinto* neveiksnaus, *ribotai veiksnaus arba turinčio psichikos trūkumų* asmens interesams.“

Be to, siūlome papildyti minėto straipsnio 2 d. ir ją išdėstyti taip: „2. Atstovais pagal įstatymą gali būti nepilnamečio, *įstatymo nustatyta tvarka pripažinto* neveiksnaus, *ribotai veiksnaus arba dėl psichikos trūkumų negalinčio pasinaudoti įstatymų suteiktomis teisėmis* įtariamojo, kaltinamojo, nuteistojo ir nukentėjusiojo ~~tėvai, tėviai~~, *šeimos nariai, artimieji giminaičiai*, globėjai, rūpintojai arba įstaigos, kuri globoja ar rūpinasi įtariamuoju, kaltinamuoju, nuteistuoju ar nukentėjusiuoju, įgalioti asmenys.“

LITERATŪROS SĄRAŠAS

I. Tarptautiniai teisės aktai

1. **Europos** žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija // Valstybės žinios. 1995, Nr. 40-987.
2. **Jungtinių Tautų** Organizacijų 1966 m. Tarptautinis ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktas // Valstybės žinios: 2002 08 02 Nr.77-3290.
3. **Tarptautinis** pilietinių ir politinių teisių paktas, priimtas 1966 m. gruodžio 16 d. // Valstybės žinios, 2002 08 02 Nr.77-3288.

II. Lietuvos Respublikos įstatymai ir kiti norminiai aktai

4. **Lietuvos Respublikos** Konstitucija // Valstybės žinios. 1992, Nr.31-953.
5. **Lietuvos Respublikos** Baudžiamojo proceso kodeksas // Valstybės žinios. 2002, Nr.37-1341.
6. **Lietuvos Respublikos** Baudžiamasis kodeksas // Valstybės žinios, 2000 10 25, Nr. 89-2741.
7. **Lietuvos Respublikos** civilinio proceso kodeksas // Valstybės žinios, 2002, Nr. 36-1340.
8. **Lietuvos Respublikos** civilinis kodeksas // Valstybės žinios, 2000, Nr.. 74-2262.
9. **Lietuvos Respublikos** teismo ekspertizės įstatymas // Valstybės žinios. 2002. Nr. 112-4969.
10. **Lietuvos Respublikos** Prokuratūros įstatymas // Valstybės žinios, 1994, Nr. 81-1514.
11. **Lietuvos Respublikos** Psichikos sveikatos priežiūros įstatymas. // Valstybės žinios. 1995, Nr. I-924.
12. **Lietuvos Respublikos** Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos Įstatymas // Valstybės žinios. 2000, Nr. 30-827.
13. **Lietuvos Respublikos** Vyriausybės 2006 m. gegužės 2 d. nutarimas Nr. 396 “Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2001 m. sausio 22 d. nutarimo Nr. 69 "Dėl Advokatams už antrinės teisinės pagalbos teikimą ir koordinavimą mokamo užmokesčio dydžių ir mokėjimo taisyklių patvirtinimo" pakeitimo” //Valstybės žinios. 2006, Nr. 50-1817.
14. **Lietuvos Respublikos** Teisingumo ministro 2003 m. gegužės 26 d. įsakymu Nr. 159 patvirtinti „Ekspertizių atlikimo Lietuvos teismo ekspertizės centre nuostatai”.
15. **Lietuvos Respublikos** Teisingumo ministro 2005 m. balandžio 5 d. įsakymas Nr. 1R-105 “Dėl valstybės garantuojamas teisinės pagalbos tarnybų steigimo ir viešųjų įstaigų Vilniaus

advokatų kontoros bei Šiaulių viešosios advokatų kontoros pertvarkymo”//
<http://www.teisinepagalba.lt/?top=seco&item=taktseco&aktoid=82826>; prisijungimo
laikas: 2006-10-08.

III. Specialioji literatūra ir kitos publikacijos

16. **Abramavičius A., Čiapas A., Švedas G.** Baudžiamoji teisė. Vilnius: Eugrimas, 2001.
17. **Baudžiamojo** proceso kodeksas. Teisinės informacijos centras. Vilnius, 1997.
18. **Birmontienė T.** Žmogaus socialinė raida- V.: Homo liber. 2001.
19. **Berger V.** Europos žmogaus teisių teismo jurisprudencija. Vilnius: Pradai, 1997.
20. **Bernatoniš J., Švedas G., Dapšys A.** Žmogaus teisės ir laisvės. Vilnius, Lietuvos Respublikos Seimo leidykla, 1995.
21. **Burda R.** Diskusiniai naujos ikiteisminio nusikaltimų tyrimo koncepcijos klausimai // Justitia, 2001, Nr.1.
22. **Burda R., Juškevičiūtė J.** Specialiųjų žinių naudojimo formų Lietuvos baudžiamajame procese optimizavimas. Jurisprudencija, 2006, t. 11(89).
23. **Dziegoraitis A.** Baudžiamoji politika Lietuvoje. Vilnius, 2002.
24. **Dilingas H., Reimeris Ch.** Psichiatrija ir psichoterapija. Vilnius: „Avicena“, 2000.
25. **Goda G., Kazlauskas M.** Naujo Baudžiamojo proceso kodekso projektas: kūrimo prielaidos, struktūra, naujovės // Teisės problemos, 1999, Nr.3.
26. **Goda G., Kazlauskas M., Kuconis P.** Baudžiamojo proceso teisė. Vilnius. Teisinės informacijos centras. 2005.
27. **Goda G.** Užsienio šalių baudžiamojo proceso pagrindai. Vilnius, 1998.
28. **Gušauskienė M.** Lygių procesinių teisių įgyvendinimo problemos ikiteisminiame tyrime // Jurisprudencija Nr. 67(59).
29. **Jovaišas K., Misiūnas J.** Baudžiamųjų kodeksų lyginamoji analizė ir baudžiamųjų įstatymų taikymas // Teisės problemos.2002/1-2.
30. **Justickis V.** Bendroji ir teisės psichologija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2004.
31. **Justickis V.** Kriminologija. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2001.
32. **Juškevičiūtė J.** Specialisto instituto raida Lietuvos baudžiamajame procese. Jurisprudencija, 2005, t. 76(68).
33. **Juškevičiūtė J.** Specialisto veiklos reglamentavimas Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekse. Jurisprudencija, 2005, t. 75(67).

34. **Kanapeckaitė J.** Baudžiamasis procesas dėl nusikalstamų veikų, kuriomis įtariami (kaltinami) asmenys su fiziniais ar psichikos trūkumais (sutrikimais): daktaro dis. soc. mokslai: teisė (01S)/ LTU.- V., 2004.
35. **Kanapeckaitė J.** Būtinasis gynėjo dalyvavimas ikiteisminio tyrimo metu – įtariamųjų, turinčių fizinių arba psichikos trūkumų (sutrikimų), teisių ir teisėtų interesų užtikrinimo procesinė garantija // Jurisprudencija, 2003, t. 47(39).
36. **Kanapeckaitė J.** Įtariamųjų (kaltinamųjų) fiziniai arba psichiniai trūkumai bei jų reikšmė įgyvendinant teisę į gynybą Jurisprudencija, 2003, t. 38(30).
37. **Kanapeckaitė J.** Įtariamųjų psichikos trūkumų (sutrikimų) atskleidimas ir nustatymas. Jurisprudencija, 2005, t. 75(67).
38. **Konstitucinė teisė.** Lietuvos teisės universitetas. Vilnius, 2001.
39. **Lietuvos Respublikos** baudžiamojo kodekso komentaras // Oficialus tekstas su pakeitimais ir papildymais iki 2004 m. spalio 1 d. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2004.
40. **Lietuvos Respublikos** baudžiamojo proceso kodekso komentaras I-II dalys. // Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras, 2003.
41. **Lietuvos TSR** baudžiamojo kodekso komentaras // Oficialus tekstas su pakeitimais ir papildymais iki 1988 m. liepos 1 d. Vilnius: „Minties“ leidykla, 1989.
42. **Lietuvos TSR** baudžiamojo proceso kodekso komentaras // Oficialus tekstas su pakeitimais ir papildymais iki 1989 m. sausio 1 d. Vilnius: „Minties“ leidykla, 1989.
43. **Lipeika K.** Advokatūros padėtis po nepriklausomybės atstatymo Lietuvoje // Teisės problemos. 1997. Nr. 1/5.
44. **Piesliakas V.** Lietuvos baudžiamoji teisė. Pirmoji knyga. Vilnius: Justitia, 2006.
45. **Piesliakas V.** Teisinės sistemos reforma Lietuvoje: problemos ir perspektyvos // Justitia, 1997, Nr. 5.
46. **Pojstatyminių** teisės aktų, reglamentuojančių ikiteisminį tyrimą, sąvadas Nr.1-3. Vilnius, 2005.
47. **Pradel J.** Lyginamoji baudžiamoji teisė. Vilnius: Eugrimas, 2001.
48. **Radavičius L. E.** Teisės psichiatrija: istorija ir dabartis. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2004.
49. **Stungys K.** Specialių žinių samprata ir panaudojimo ypatumai. Jurisprudencija, 2004, t. 52(44).
50. **Tatham A.** Europos Sąjungos teisė. Vilnius, 1999.
51. **Teismų** praktika. Vilnius. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas. 2005, Nr. 23.
52. **Tidikis R.** Socialinių mokslų tyrimų metodologija. Vilnius: Lietuvos teisės universiteto leidybos centras, 2003.

53. **Vaišvila A.** Teisės teorija. Vilnius: Justitia, 2000.
54. **Vansevičius S.** Lietuvos baudžiamoji teisė ir procesas 1919-1940 metais. Vilnius: Justitia, 1996.
55. **Vansevičius S.** Valstybės ir teisės teorija. Vilnius, 2000.
56. **Wessels Johannes.** Baudžiamoji teisė: bendroji dalis: baudžiamoji veikla ir jos struktūra. Vilnius: Eugrimas, 2003.
57. **Žmogaus teisės: Jungtinių Tautų dokumentai.** Lietuvos Žmogaus teisių centras. Vilnius, 2000.
58. **Žmogaus Teisių Deklaracija.** Žmogaus teisės: Regioninių tarptautinių dokumentų rinkinys. Vilnius, 1993.
59. **Žmogaus teisių problema baudžiamajoje teisėje ir baudžiamajame procese // Lietuvos teisininkų draugija: konferencijos medžiaga.** Vilnius, 1995.
60. **Горинов В. В., Дмитриева Т. Б., Печерникова Т. П., Шостакович Б. В.** Судебная психиатрия. Москва: „Зерцало“, 1997.
61. **Жариков Н. М., Урсова Л. Г., Хритинин Д. Ф.** Психиатрия. Москва: „Медисина“, 1989.

IV. Europos Žmogaus Teisių Teismo bei Tarptautinio Teisingumo Teismo sprendimai

62. Sprendimas byloje *Croissant prieš Vokietiją* (Pareiškimo Nr. 13611/88. Sprendimas priimtas 1992 m. rugsėjo 25 d.). Europos Žmogaus Teisių Teismas
<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/viewhbkm.asp?action=open&table=1132746FF1FE2A468ACCBBCD1763D4D8149&key=317&sessionId=9848174&skin=hudoc-en&attachment=true>; prisijungimo laikas: 2006-09-12.
63. Sprendimas byloje *Imbrioscia prieš Šveicariją* (Pareiškimo Nr. 13972/88. Sprendimas priimtas 1993 m. lapkričio 24 d.). Europos Žmogaus Teisių Teismas
<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/viewhbkm.asp?action=open&table=1132746FF1FE2A468ACCBBCD1763D4D8149&key=433&sessionId=9848174&skin=hudoc-en&attachment=true>; prisijungimo laikas: 2006-09-12.
64. Sprendimas byloje *Daud prieš Portugaliją* (Pareiškimo Nr. 22600/93. Sprendimas priimtas 1998 m. balandžio 21 d.). Europos Žmogaus Teisių Teismas
<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/viewhbkm.asp?action=open&table=1132746FF1FE2A468ACCBBCD1763D4D8149&key=735&sessionId=9848174&skin=hudoc-en&attachment=true>; prisijungimo laikas: 2006-09-12.

65. Sprendimas byloje *Franquesa Freixas prieš Ispaniją* (Pareiškimo Nr. 53590/99. Sprendimas priimtas 2000 m. lapkričio 21 d.). Europos Žmogaus Teisių Teismas // <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/viewhbkm.asp?action=open&table=1132746FF1FE2A468ACCBCD1763D4D8149&key=543&sessionId=9848174&skin=hudoc-en&attachment=true>; prisijungimo laikas: 2006-09-12.
66. Sprendimas byloje *Czekalla prieš Portugaliją* (Pareiškimo Nr. 38830/97. Sprendimas priimtas 2002 m. spalio 10 d.). Europos Žmogaus Teisių Teismas // <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/viewhbkm.asp?action=open&table=1132746FF1FE2A468ACCBCD1763D4D8149&key=3256&sessionId=9848174&skin=hudoc-en&attachment=true>; prisijungimo laikas: 2006-09-12.
67. Sprendimas byloje *Juzgado de lo Social* Nr. 33 de Madrid (Nr. C-13/05. Sprendimas priimtas 2006 m. liepos 11 d.). Tarptautinis Teisingumo Teismas. // <http://64.233.183.104/search?q=cache:sojSm8tSDTYJ:eur-lex.europa.eu/LexUriServ/Lex>; prisijungimo laikas: 2006-09-12.

V. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimai

68. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. lapkričio 18 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 58 straipsnio antrosios dalies 3 punkto atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Valstybės žinios. 1994, Nr. 91-1789.
69. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. vasario 12 d. nutarimas „Dėl Lietuvos advokatūros įstatymo 26 straipsnio 3 ir 4 dalių atitikties Lietuvos Respublikos konstitucijai“. // Valstybės žinios. 2001, Nr. 14-445.

VI. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartys

70. Kasacinė byla Nr. 2K-569/2005. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas. // <http://www.lat.lt/getdocument.aspx?id=175a70a3-4a18-44d1-aeec-0af55ed49e43>; prisijungimo laikas: 2006-11-13.
71. Kasacinė byla Nr. 2K-107/2005. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas. // <http://www.lat.lt/default.aspx?item=search&lang=>; prisijungimo laikas: 2006-11-13.

VII. Archyvinės baudžiamosios bylos

72. Baudžiamoji byla 51-1-568-00. Akmenės rajono apylinkės teismo archyvas.

73. Baudžiamoji byla 51-1-102-04. Akmenės rajono apylinkės teismo archyvas.
74. Baudžiamoji byla 51-1-126-04. Akmenės rajono apylinkės teismo archyvas.
75. Baudžiamoji byla 51-1-315-04. Akmenės rajono apylinkės teismo archyvas.
76. Baudžiamoji byla 51-1-648-04. Akmenės rajono apylinkės teismo archyvas.
77. Baudžiamoji byla 51-1-346-05. Akmenės rajono apylinkės teismo archyvas.
78. Baudžiamoji byla 51-1-420-05. Akmenės rajono apylinkės teismo archyvas.
79. Baudžiamoji byla 51-1-509-05. Akmenės rajono apylinkės teismo archyvas.
80. Baudžiamoji byla 51-1-536-05. Akmenės rajono apylinkės teismo archyvas.
81. Baudžiamoji byla 51-1-539-05. Akmenės rajono apylinkės teismo archyvas.
82. Baudžiamoji byla 51-1-540-05. Akmenės rajono apylinkės teismo archyvas.
83. Baudžiamoji byla 51-1-549-05. Akmenės rajono apylinkės teismo archyvas.
84. Baudžiamoji byla 51-2-002-06. Akmenės rajono apylinkės teismo archyvas.
85. Baudžiamoji byla 51-1-009-06. Akmenės rajono apylinkės teismo archyvas.
86. Baudžiamoji byla 51-1-077-06. Akmenės rajono apylinkės teismo archyvas.
87. Baudžiamoji byla 51-1-207-06. Akmenės rajono apylinkės teismo archyvas.
88. Baudžiamoji byla 51-1-208-06. Akmenės rajono apylinkės teismo archyvas.
89. Baudžiamoji byla 51-1-253-06. Akmenės rajono apylinkės teismo archyvas.
90. Baudžiamoji byla 51-1-260-06. Akmenės rajono apylinkės teismo archyvas.
91. Baudžiamoji byla 51-1-274-06. Akmenės rajono apylinkės teismo archyvas.

VIII. Internetinių svetainių adresai

92. <http://www.autoinfo.lt/webdic/>.
93. <http://www.echr.coe.int>.
94. <http://eur-lex.europa.eu/lt/index.htm>
95. <http://www.etib.lt>.
96. <http://www.jppc.lt>.
97. <http://kazkas.kobra.ktu.lt>.
98. <http://www.lat.lt>.
99. <http://www.lrs.lt>.
100. <http://www.manoteises.lt>.
101. <http://www.ppkc.lt>.
102. <http://www.teismai.lt>.
103. <http://www.teisinepagalba.lt>.

ĮTARIAMOJO, KALTINAMOJO SU PSICHIKOS SUTRIKIMAIS TEISIŲ IR TEISĖTŲ INTERESŲ UŽTIKRINIMAS

Anatolijus Ivanovas
Mykolo Romerio universitetas

Pagrindinės sąvokos: psichikos sutrikimai, baudžiamasis procesas, ikiteisminis tyrimas, įtariamasis, kaltinamasis, specialios žinios, ekspertas, specialistas, teisė į gynybą, gynėjas, atstovas.

SANTRAUKA

Terminas *psichikos sutrikimai* baudžiamojo proceso moksle turi specialią procesinę teisinę reikšmę ir vartojamas kalbant apie tokius sutrikimus dėl kurių įtariamasis, kaltinamasis negali savarankiškai įgyvendinti teisės į gynybą.

Magistro baigiamasis darbas aktualus tuo, jog remiantis susiformavusia teisine praktika, atskleistas įtariamųjų, kaltinamųjų, turinčių psichikos sutrikimų, teisių ir teisėtų interesų užtikrinimo veiksmingumas. Pateikiama naudinga informacija ikiteisminio tyrimo pareigūnams ar prokurorams apie įtariamųjų psichikos sutrikimų tipinius požymius, kurie gali padėti laiku atskleisti įtariamojo psichikos sutrikimus bei tokių žinių gavimo šaltinius. Analizuojamas psichikos sutrikimų nustatymas taikant specialių žinių panaudojimo formas baudžiamajame procese – ekspertizę ir objektų tyrimą. Remiantis mokslinės literatūros apibendrinimu bei archyvinių baudžiamųjų bylų analize pateikiami specialių žinių panaudojimo, psichikos sutrikimams nustatyti, probleminiai aspektai.

Be to, analizuojama gynybos instituto svarba baudžiamajame procese. Aptariama viena iš pagrindinių įtariamojo, kaltinamojo, turinčio psichikos sutrikimų teisių ir teisėtų interesų užtikrinimo garantijų - teisė į gynybą bei atstovų pagal įstatymą dalyvavimo procese tikslingumas, atskleidžiami kai kurie diskutuoti aspektai.

Atsižvelgiant į baigiamojo darbo metu atliktą tyrimą bei padarytą išvadą, jog - baudžiamajame procese įtariamųjų, kaltinamųjų, turinčių psichikos sutrikimų, teisės ir teisėti interesai *užtikrinami nepakankamai*, baigiamojo darbo autorius, siūlo baudžiamojo proceso įstatymo pakeitimus, papildymus bei pateikia pasiūlymus ir rekomendacijas, kaip spęsti praktikoje kylančias problemas.

PROVISION OF THE RIGHTS AND LAWFUL INTERESTS OF A SUSPECT/DEFENDANT WITH MENTAL DISORDERS

Anatolijus Ivanovas
Mykolas Romeris University

Keywords: mental disability, criminal proceedings, pre-trial investigation, suspect, defendant, special knowledge, expert, specialist, right to defence, defender, representative.

SUMMARY

The term *psychical disorders* has a specific juridical meaning in the science of criminal process and it shall be used talking about such disorders, due to which the suspect, indicttee cannot independently implement his right to defence.

Master's paper is urgent by the fact that basing upon the already shaped legal practice, efficiency of providing rights and legal interests of the suspects/defendants with mental disorders is disclosed. Useful information for pre-trial investigation officers or prosecutors is provided covering the types of mental disorders of the suspects, which could assist in timely disclosing the suspect's mental disorders as well as the ways to obtain such knowledge. Disclosure of mental disorders is analysed by applying the special knowledge forms in the criminal proceedings: expertise and subject analysis. Basing upon the scientific literature summary and analysis of archive criminal cases, problem aspects of special knowledge use for disclosure of mental disorders are presented.

Besides that, importance of defence institution on the criminal proceedings is analysed. One of the main guarantees of a suspect/defendant with mental disorders to have his/her rights and legal interests assured – his/her right to defence and purposefulness of representatives' participation in the process according to the law is described, some disputable aspects are disclosed.

Taking into consideration the research performed during the final work and the conclusion that rights and legal interests of the suspects/defendants with mental disorders are insufficiently assured in the criminal proceedings, author of the final paper suggests some amendments and supplements for the criminal code as well as gives some suggestions and recommendations on how to solve the problems arising in practice.

PRIEDAS

ANKETA

Gerbiamieji respondentai, šią anketa paruošiau atlikdamas tyrimą magistro baigiamajame darbe: „*Įtariamojo, kaltinamojo su psichikos sutrikimais teisių ir teisėtų interesų užtikrinimas*“. Prašau Jūsų pasirinkti vieną, patį optimaliausią, atsakymo variantą (išskyrus apie anketos respondento duomenis) arba išsakyti savo nuomonę aktualiais teisiniais klausimais, nurodyti probleminius aspektus teisinėje praktikoje. Kadangi anketa yra anoniminė, tikiuosi Jūsų išsamių ir atvirų atsakymų.

Jūsų pasirinktą atsakymo variantą prašau apvesti apskritimu.

1. Respondento duomenys:

1.1. Amžius:

- a) iki 25 m.;
- b) 25-30 m.;
- c) 30-35 m.;
- d) 35-40 m.;
- e) 40-50 m.;
- f) virš 50 m.

1.2. Stažas tarnyboje:

- a) iki 1 m.;
- b) 1-3 m.;
- c) 3-5 m.;
- d) 5-10 m.;
- e) 10-15 m.;
- f) 15-20 m.;
- g) virš 20 m.

1.3. Jūsų užimamos pareigos:

- a) tyrėjas;
- b) specialistas;
- c) prokuroras;
- d) teisėjas;
- e) kita _____.

2. Kiek ištirate/kontroliuojate baudžiamųjų bylų per metus, kuriose įtariamai, kaltinami asmenys su psichikos sutrikimais:

- a) iki 3;
- b) nuo 4 iki 8;
- c) nuo 9 iki 12;
- d) nuo 13 iki 15;
- e) 16 ir daugiau.

3. Ar efektyviai atliekamas įtariamųjų psichikos sutrikimų atskleidimas baudžiamosiose bylose :

- a) taip;
- b) ne.

3.1. Jei ne, kokios priežastys:

- a) nepakanka teorinių žinių;
- b) nepakanka praktinių įgūdžių;
- c) pakankamai didelis krūvis;
- d) kitos priežastys _____

4. Ar atliekant procesinį veiksma su įtariamuoju, kaltinamuoju, turinčiu psichikos sutrikimų, esate kvietęs (-usi) dalyvauti be gynėjo dar ir psichologą:

- a) taip, ne kartą;
- b) retai;
- c) niekada;
- d) kita _____

5. Į kokius įtariamojo galimus psichikos sutrikimų požymius dažniausiai atkreipiate dėmesį ?

- a) galimus suvokimo ir kalbėjimo sutrikimus;
- b) į tai, kad asmuo turintis psichikos sutrikimų koncentruojasi ties tokiais klausimo aspektais, kurie kitiems žmonėms gali atrodyti santykinai nereikšmingi;
- c) į tai, kad asmuo turintis psichikos sutrikimų gali būti nepasiruošę viešai su svetimais žmonėmis komunikuoti;
- d) kita _____

6. Kokius dažniausiai atliekate procesinius veiksmus su įtariamaisiais, kaltinamaisiais, turinčiais psichikos sutrikimų ?

- a) apklausas;

- b) eksperimentus;
- c) parodymus atpažinti;
- d) parodymų patikrinimą vietoje;
- e) kita _____.

7. Kokias papildomas galimybes sudarote įtariamajam, kaltinamajam, turinčiam psichikos sutrikimų, atliekant su juo procesinius veiksmus ?

8. Kaip manote, ar įstatyminių atstovų dalyvavimas baudžiamosiose bylose, kur įtariamasis, kaltinamasis turi psichikos sutrikimų, yra būtinas ?

- a) būtina;
- b) nebūtina.

9. Kiek dažnai baudžiamosiose bylose inicijuojate skyrimą/skiriote/atliekate teismo psichiatrinių ekspertizių/psichiatro konsultacijų per metus ?

- a) iki 3;
- b) nuo 4 iki 8;
- c) nuo 9 iki 12;
- d) 13 ir daugiau.

10. Ar dažnai baudžiamosiose bylose inicijuojate skyrimą/skiriote/atliekate papildomų ar pakartotinių konsultacijų (skirti ar neskirti teismo psichiatrinę ekspertizę) per metus ?

11. Ar dažnai papildomai baudžiamosiose bylose inicijuojate skyrimą/skiriote/atliekate teismo psichiatrinių ekspertizių per metus, jei taip, tai dėl kokių priežasčių dažniausiai ?

12. Ar Jūsų darbe teko inicijuoti skyrimą/skirti/atlikti kompleksinę teismo psichiatrinę ir kitos rūšies ekspertizę, jei taip, kokią ?

13. Ką Jūsų nuomone reikėtų keisti inicijavimo, skyrimo ar teismo psichiatrinės ekspertizės atlikimo procese, kad nebūtų pažeidžiamos įtariamųjų, kaltinamųjų, turinčių psichikos sutrikimų, teisės ir teisėti interesai ?

14. Kokios metodinės literatūros, susijusios su įtariamųjų psichikos sutrikimų atskleidimu ir nustatymu dažniausiai pasigendate ?

Dėkoju už Jūsų pateiktus atsakymus bei išreikštą nuomonę.